

Skolelevs drogvanor 2019

CAN rapport 187

Anna Englund (red.)

Skolelevers drogvanor 2019

Anna Englund (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport 187

Stockholm 2019

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN

Layout: Sara Frisk/Jenny Holmqvist

Tryckeri: EO Grafiska, 2019, Stockholm

ISSN 0283-1198

ISBN 978-91-7278-305-8 (tryck)

ISBN 978-91-7278-304-1 (pdf)

URN:NBN:se:can-2019-10 (pdf)

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	8
Rapporten	12
Alkohol	15
Alkoholrelaterade problem	25
Tobak	30
Narkotika	43
Nya psykoaktiva substanser	51
Läkemedel	55
Dopning	62
Sniffning och boffning	66
Spel om pengar	70
Undersökningen	76
Referenser	85
Bilaga 1: Formulär	

Diagram

1. Andelen elever i årskurs 9 som druckit ett glas alkohol respektive varit berusade vid 13 års ålder eller tidigare. 1989–2019.	16
2. Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1971–2019.	17
3. Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100%) i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. (1977–1989 avser skattade värden) 1977–2019.	18
4a. Alkoholdryckernas andel av den totala konsumtionen bland pojkar i gymnasiets år 2. 2004–2019.	19
4b. Alkoholdryckernas andel av den totala konsumtionen bland flickor i gymnasiets år 2. 2004–2019.	19
5. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som intensivkonsumerat alkohol minst en gång i månaden, efter kön. 1972–2019.	21
6. Senaste ursprungliga alkoholkällan efter årskurs. Procent. 2019. (Resultaten är rangordnade efter gymnasieeleverna).	22
7. Problemindex bland samtliga elever samt alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2. År 2000 är basår bland årskurs 9 och 2004 för gymnasiets år 2. 2000–2019.	29
8a. Andelen elever som röker i årskurs 9. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 1974–2019.	31
8b. Andelen elever som röker i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 2004–2019.	32
9. Andelen elever som röker i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig rökning) samt sporadisk rökning (röker ibland eller på fest). 2000–2019.	33
10. Andelen elever i årskurs 9 som svarat att de rökt minst 1 cigarett vid 13 års ålder eller tidigare. 2000–2019.	34
11a. Andelen elever som snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 1974–2019.	35

11b. Andelen elever som snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 2004–2019.	36
12. Andelen elever som snusar i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig snusning) samt sporadisk snusning (snusar ibland eller på fest). 2000–2019.	37
13. Andelen tobakskonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig tobaksanvändning) samt tobaksanvändning totalt (frekvent eller mer sällan). 2002-2019.	39
14. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt e-cigaretter någon gång, efter kön. 2014–2019.	40
15. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2019.	44
16. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 år som uppgett att de använt narkotika de senaste 30 dagarna (endast cannabis t.o.m.1997) respektive fler än 20 gånger. 1989–2019.	45
17. Erfarenhet av olika narkotikasorter bland elever som använt narkotika i årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.	47
18. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt nätdroger någon gång, efter kön. 2012–2019.	52
19. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt spice, andra nätdroger samt nätdroger totalt, efter kön. 2019.	53
20. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande medel utan recept, efter kön. 1989–2019.	57
21. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte, efter kön. 1989–2019.	60
22. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt anabola steroider någon gång. 1993–2019.	63
23. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt anabola steroider någon gång, senaste 12 månaderna, respektive senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2019.	64
24. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som sniffat/boffat någon gång. 1989–2019.	67

25. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som sniffat/boffat någon gång, senaste 12 månaderna, respektive senaste 30 dagarna. 2019.	68
26. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som spelat om pengar de senaste 12 månaderna, efter kön. 2012–2019.	72
27. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som spelat för 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna, efter kön. 2015–2019.	73

Förord

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är ett nationellt kompetenscentrum inom ANDT-området. Vårt uppdrag är att sprida kunskap om konsumtions- och skadeutvecklingen av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom undersökningar, sammanställningar och forskning, men även via kunskapshöjande insatser. Våra större återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvanor, Monitormätningarna och Vanor och konsekvenser.

CAN är en del av civilsamhället med omkring 50 medlemsorganisationer. CAN:s styrelse utses av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte), Vetenskapsrådet, Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen och årsmötet. Regeringen utser ordförande och ersättare.

Kunskap om ungdomars användning av alkohol och andra droger och hur utvecklingen har sett ut över tid är viktig för att kunna vidta rätt förebyggande åtgärder på nationell, regional och lokal nivå. I Sverige har vi följt konsumtionsutvecklingen årligen på nationell nivå i årskurs 9 sedan 1971 och i gymnasiet år 2 sedan 2004. Sedan 2001 genomförs undersökningen på uppdrag av Socialdepartementet.

Under 2000-talet har vi sett en positiv utveckling avseende användningen av alkohol och tobak bland skoleleverna. Användningen av narkotika har dock varit mer oförändrad under samma tid.

De olika kapitlen i rapporten har skrivits av olika författare och kan därför skilja sig i upplägg och angreppssätt. Tanken är att varje kapitel ska kunna stå för sig själv och i sig vara intressant läsning.

Avslutningsvis vill vi på CAN skänka ett stort tack till alla de elever och deras lärare som genom åren delat med sig av sin tid och sitt engagemang genom att besvara enkäten och därmed också möjliggöra den här rapporten.

Stockholm november 2019

Charlotta Rehnman Wigstad

Direktör CAN

Sammanfattning

I denna rapport redovisas resultat från de årliga drogvaneundersökningarna i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Undersökningen i nian har genomförts sedan 1971, vilket gör den till en av de längst pågående undersökningsserierna i världen. Gymnasieundersökningen påbörjades 2004 och är därmed inne på sitt andra årtionde. Som en del i uppdraget att följa drogutvecklingen har CAN haft ansvaret för skolundersökningen sedan 1986. Från 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Syftet är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanor och att studera skillnader mellan olika grupper. Årets datainsamling har, liksom tidigare år, genomförts under våren med hjälp av anonyma enkäter som besvarats i klassrummen i ett riksrepresentativt skolorval. Nytt för i år var att skolorna fick välja om de ville låta eleverna besvara formuläret i pappersform eller via ett webbformulär. Underlaget till redovisningarna 2019 består av 5 214 respondenter i årskurs 9 och 4 662 i gymnasiets år 2. Bortfallet av klasser uppgick till 19 % i årskurs 9 respektive 20 % i gymnasiets år 2, det individuella bortfallet var 17 respektive 18 %.

Under 2000-talet har inte bara alkoholkonsumtionen, andelen alkoholkonsumenter samt den relaterade problembördan minskat bland skoleleverna, även tobaksvanorna har visat på en minskning över tid. Användning av narkotika har under samma tid varit mer oförändrad. Vidare syns även en viss minskning i användandet av mer sällsynta droger så som nätdroger, sniffning/boffning och att kombinera läkemedel och alkohol i berusnings-syfte. Nedan följer kapitelspecifika sammanfattningar.

Alkohol

Andelen alkoholkonsumenter såväl som mängden konsumerad alkohol bland svenska skolelever, i årskurs 9 och gymnasiets år 2, är år 2019 på fortsatt historiskt låga nivåer. I årets undersökning svarade 42 % i årskurs 9 och 69 % i gymnasiets år 2 att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) uppmättes till 1,1 liter i årskurs 9 och 2,3 liter i gymnasiets år 2. I gymnasiet fortsätter alkoholkonsumtionen bland eleverna att minska men i nian tycks nedgången ha bromsat in sedan 2016. Vad gäller anskaffningen av alkoholen var Systembolaget den vanligaste ursprungskällan följt av person som säljer smugglad alkohol.

Alkoholrelaterade problem

Simultant med den minskande konsumtionen under 2000-talet har även den alkoholrelaterade självrapporterade problembördan minskat bland eleverna. Detta har mätts med hjälp av ett index baserat på ett flertal frågor om alkoholrelaterade problem. Bland gymnasieeleverna fortsätter den sjunkande trenden i årets mätning, men i årskurs 9 finns indikationer på att nedgången stannat av. Detta följer en liknande utveckling vad gäller andelen alkoholkonsumenter. Bland de vanligaste problemen är att ha haft sönder saker eller kläder eller att ha grälat. Omkring en femtedel av de elever som druckit alkohol de senaste 12 månaderna har angivit att de blivit fotade eller filmade i en pinsam eller kränkande situation. Så många som runt en tiondel av alkoholkonsumenterna har angivit att de har kört motorfordon, åkt med en berusad förare eller råkat ut för olycka eller skadats i samband med att de druckit alkohol.

Tobak

Tobaksanvändningen bland skoleleverna har minskat påtagligt sedan början av 2000-talet. I årets undersökning klassificerades 10 % som rökare i årskurs 9 respektive 20 % i gymnasiet år 2. I årskurs 9 låg andelen rökare på ungefär samma nivå som under det föregående året. Bland gymnasieeleverna har andelen rökande elever fortsatt att minska i årets undersökning. I årskurs 9 var det 9 % som snusade år 2019 och bland gymnasieeleverna var motsvarande andel 17 %. I årskurs 9 har andelen snusare ökat två år i rad. Utvecklingen av andelen snusare i gymnasiet år 2 har varit mer stabil men sedan ett par år tillbaka syns en ökning bland flickorna. Vidare uppgav 33 % i årskurs 9 och 37 % i gymnasiet år 2 att de någon gång använt e-cigarett. Sedan frågor om e-cigarett inkluderades i undersökningen år 2014 har det skett en ökning i båda årskurserna men i gymnasiet syns i år en nedgång för första gången. Det var omkring dubbelt så vanligt att rökande elever hade provat e-cigarett jämfört med de elever som inte rökte. Användandet av vattenpipa har mer än halverats under de senaste tio åren.

Narkotika

Narkotikaerfarenheten har varit relativt stabil de senaste tio åren sett till andelen elever som någon gång använt narkotika. Under 2019 svarade 9 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång använt narkotika. Bland gymnasieeleverna är det mer än dubbelt så vanligt att någon gång ha använt narkotika jämfört med niorna; 19 % av pojkarna och 13 % uppgav detta i gymnasiet år 2 i årets undersökning. I båda årskurserna var cannabis det vanligaste preparatet. Konsumtionsutvecklingen bland dem som väl använt narkotika har visat på en viss ökning av det mer frekventa användandet (använt 21 gånger eller mer), men ökningen har avstannat de senaste åren. Uppfattningen att det medför stor fysisk eller psykisk skaderisk att prova cannabis 1–2 gånger har minskat bland eleverna.

Detta har tillsynes inte återspeglats i andelen som någon gång testat narkotika då den är fortsatt stabil. Bland elever som någon gång använt narkotika var det vanligaste sättet att ha fått tag på narkotikan via vänner eller en partner. Det näst vanligaste anskaffningsättet var via annan person som t.ex. en langare. Alternativet internet var förhållandevis ovanligt och angavs av några procentenheter.

Nya psykoaktiva substanser

Sedan 2014 har andelen elever som använt nätdroger även kallat nya psykoaktiva substanser (NPS) minskat. År 2019 uppgav ca. 1 % i både årskurs 9 och gymnasiet år 2 att de någon gång använt detta. Vanligast var att ha använt spice eller liknande rökmixar.

Läkemedel

Andelen elever som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkares ordination har under 2000-talet legat relativt stabil. Under senare år syns dock en liten ökning bland elever i årskurs 9. I årets undersökning uppgavs sådan användning av 5 % av eleverna i respektive årskurs. Det var ungefär lika vanligt att någon gång ha använt smärtstillande medel utan läkares ordination. I kapitlet *Läkemedel* redovisas även andelen elever som någon gång använt receptbelagda centralstimulerande läkemedel på ett icke förskrivet sätt. Om ovan nämnda läkemedelstyper läggs samman uppgår den totala andelen som någon gång använt receptbelagda läkemedel utan läkares ordination till omkring 10 % i respektive årskurs. Vidare beskrivs även användandet av läkemedel som tas i samband med alkohol i berusningssyfte, vilket succesivt har minskat.

Dopning

Erfarenheten av hormondopningsmedel som anabola androgena steroider (AAS) har legat på en relativt konstant nivå omkring 1 % de senaste 20 åren i årskurs 9 och sedan 2004 i gymnasiet år 2 (1 % i årskurs 9 respektive gymnasiet år 2 som använt någon gång). Vidare framgår det att elever som under de senaste 12 månaderna använt anabola steroider i större utsträckning även har använt narkotika jämfört med elever som inte har årsaktuell erfarenhet av dessa dopningsmedel.

Sniffning och boffning

Sniffningstrenden har sedan millennieskiftet varit mer eller mindre nedåtgående och andelen elever med sniffningserfarenhet har sedan 2012 halverats i båda årskurserna. I årets undersökning uppgav 4 % av niondeklassarna och 3 % av gymnasieeleverna att de någon gång sniffat eller boffat ett preparat. Eventuella förklaringar till att en snarlik men något lägre andel av eleverna i gymnasiet rapporterat sniffningserfarenhet jämfört med eleverna i årskurs 9 är att få elever debuterar med sniffning eller boffning efter högstadiet, att gymnasieeleverna är mindre benägna att rapportera sniffningserfarenhet eller att elever med sniffningserfarenhet i lägre grad studerar vidare på gymnasiet.

Spel om pengar

Sammantaget visar utvecklingen av spel om pengar de senaste 12 månaderna på en nedåtgående trend både bland eleverna i årskurs 9 och gymnasiet, under perioden 2012–2019. Utvecklingen av andelen som spelat om 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna är oförändrad då det gäller flickorna i både årskurs 9 och gymnasiet och bland pojkarna i årskurs 9. Däremot har den ökat bland pojkarna i gymnasiet.

Rapporten

Rapporten är indelad i kapitel utifrån substans eller ämnesområde. Årets författare av Skolelevers drogvanor är Ulf Guttormsson (*Alkohol* samt *Sniffning och boffning*), Siri Thor (*Alkoholrelaterade problem*), Martina Zetterqvist (*Tobak*), Isabella Gripe (*Narkotika*), Tony Nilsson (*Nya psykoaktiva substanser*) Anna Englund (*Läkemedel* och *Dopning*), och Johan Svensson (*Spel om pengar*). Rapporten avser att återge centrala mått och utvecklingen av skolelevers i årskurs 9 samt gymnasiets år 2 erfarenheter av ANDT(S) – alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel om pengar. I CAN:s relativt nytillkomna rapportserie Fokuserien lyfts bland annat mer djupgående analyser av olika frågeställningar utifrån detta datamaterial fram i egna rapporter. Dessa återfinns på CAN:s hemsida www.can.se.

Nedan beskrivs olika begrepp och facktermer som förekommer i rapporten. Två begrepp som används synonymt är drog(er) och substans(er). Båda används som samlingsnamn för de preparat/medel som tas upp, t.ex. alkohol, narkotika och tobak. När det gäller flertalet övriga begrepp som används i rapporten förklaras dessa närmare i anslutning till de aktuella textavsnitten.

I de tabeller som redovisas i rapporten används följande beteckningar:

- Uppgift kan inte förekomma (p.g.a. att årskursen inte ingått i undersökningen eller frågan inte ställts).
- .. Uppgiften är för osäker för att återges eller kan inte hittas.
- Ingen frekvens (dvs. ingen elev har angett svarsalternativet).
- 0,0 Procenttal avrundat till 0 (dvs. svarsalternativet har angetts av minst en elev men av mindre än 0,05 % i respektive grupp).

I urvalet till skolundersökningarna är det klass och inte elev som väljs ut. Det innebär att eleverna i studien är klustrade i skolklasser, vilket gör att antagandet om oberoende mellan observationerna inte kan uppfyllas (Hox 2002). För att inte generera falska signifikanta resultat vid signifikans-testning används i föreliggande rapport ett signifikanstest som tar hänsyn till dessa klustereffekter. I de fall det står beskrivet i texten att något är signifikant eller statistiskt säkerställt är detta som lägst på 95 % säkerhetsnivå.

Materialet presenteras i de allra flesta fall uppdelat på kön och årskurs. Normalt redovisas procenttal beräknade på samtliga elever i respektive grupp, inklusive de elever som inte svarat på frågan. Internbortfallet ingår alltså i nämnaren då procentandelarna beräknas, dessa redovisas som "ej svar". Detta har dock en ytterst marginell betydelse eftersom det interna bortfallet normalt ligger på en konstant låg nivå. Eventuella avvikelser från detta påtalas i förekommande fall i texten.

Från och med år 2013 redovisas resultaten från skolundersökningarna i en tabellbilaga i digitalt format på www.can.se. Vid hänvisning till tabeller med nummer är det den digitala tabellbilagan på nätet som avses. Tabeller i texten är försedda med bokstäver och kommer i alfabetisk ordning.

Alkohol

Ulf Guttormsson

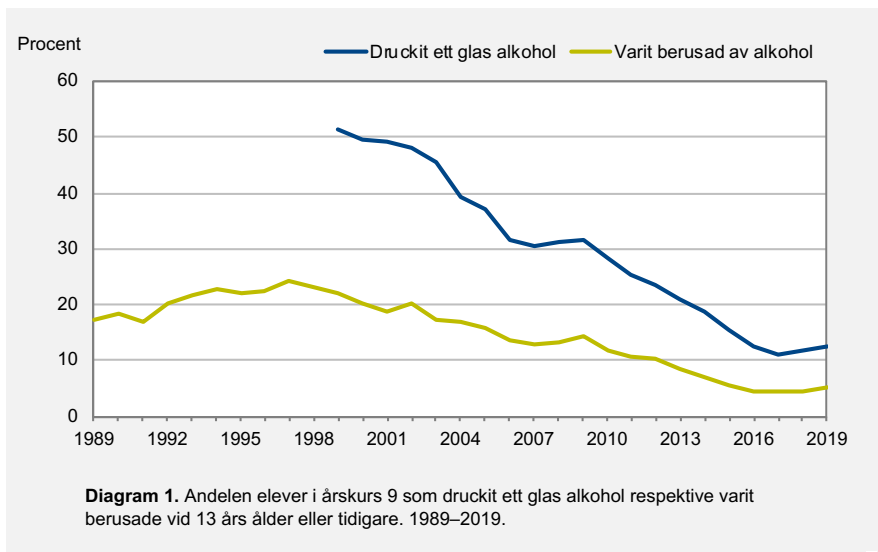
Alkoholkonsumtionen bland skolungdomar i Sverige har sjunkit kraftigt under 2000-talet. Även om den sjunkande trenden började relativt tidigt i Sverige är den inte unik i ett internationellt perspektiv utan har observerats i ett flertal europeiska och engelsktalande länder (se ESPAD Group, 2016, Pape m.fl. 2018 och Vashishtha m.fl. 2019). Samtidigt finns det nu tecken på att nedgången sedan ett par år hejdats bland svenska årskursnioelever. Liknande tendenser har dessutom noterats i exempelvis Finland (Kinnunen m.fl., 2019 och THL, 2019) och Danmark (Tolstrup, 2019).

Detta kapitel illustrerar utvecklingen för ett antal alkoholmätt, för de tidsperioder som frågorna ställts. Först presenteras andelarna som druckit alkohol samt berusat sig före 14 års ålder, sedan redovisas hur stora mängder alkohol som konsumerats och hur olika alkoholsorter bidragit till detta. Därefter redovisas trender för berusnings- och riskkonsumtion varefter kapitlet avslutas med en presentation av hur eleverna skaffar alkohol. Samtliga centrala alkoholmätt som används följer de rekommendationer för indikatorer som tagits fram av Socialdepartementet i samarbete med experter och myndigheter (Socialdepartementet, 2013).

Flera av de frågor som ligger till grund för resultaten som redovisas har genomgått förändringar under årens lopp. De mest genomgripande förändringarna skedde 2006 och 2012. Effekterna av frågeändringarna har beskrivits och diskuterats i tidigare rapporter (se bl.a. Raninen & Nyström, 2013). I följande kapitel kommenteras skillnaderna endast där övergången från en frågekonstruktion till en annan medfört statistiskt säkerställda skillnader. Förändringar som påverkat resultaten i avgörande grad illustreras i form av brott i tidsserierna. För mer detaljerade beskrivningar av de ändringar som gjorts hänvisas till 2014 års rapport om Skolelevers drogvanor (Leifman, 2014).

Tidig alkoholdebut

Ett uttalat mål för folkhälsoarbetet, som formulerats av regeringen i ANDT-strategin för perioden 2016–2020, är att antalet unga individer som gör en tidig alkoholdebut ska bli färre (Sveriges Riksdag, 2016). Sedan 1989 har CAN följt andelen som druckit alkohol före 14 års ålder och från 1999 även

de som överhuvudtaget druckit minst ett glas alkohol. Svartalternativen har under åren genomgått förändringar, vilket framgår mera i detalj av tabellerna 106–107.

År 2019 var det, i årskurs 9, 13 % som svarade att de druckit ett glas vid 13 års ålder eller tidigare och 5 % uppgav att de varit berusade. Könsskillnaderna var i princip negligerbara. Att detta redovisas enbart för årskurs 9 är bland annat för att det minskar risken för minnesfel. I diagram 1 visas att andelen med tidig berusningsdebut ökade från 17 till 24 % mellan 1989 och 1997 och därefter minskade kraftigt, till omkring 6 % 2016. Även andelen som druckit minst ett glas alkohol har sjunkit sedan millennieskiftet. Efter 2017 har dock dessa andelar legat stabilt eller rent av visat en liten ökningstendens. Den positiva trenden med sjunkande andelar unga debutanter har således åtminstone tillfälligt brutits sedan några år tillbaka.

I den under 2000-talet krympande gruppen som druckit alkohol eller berusat sig har debutåldern ökat, såväl i gymnasiet som i nian, även om också denna trend tycks ha brutits under de allra senaste åren (Guttormsson & Zetterqvist 2019). Sammanfattningsvis har situationen förbättrats avsevärt jämfört med läget för 20 år sedan vad gäller en senarelagd alkoholdebut bland skolungdomarna även om den positiva trenden hejdats under de senaste åren.

Alkoholkonsumenter

Sedan 2007 definieras alkoholkonsument som någon som druckit alkohol under senaste 12 månaderna. Dessförinnan var definitionen att ha druckit någon gång om året eller mera sällan. Andelen konsumenter bland niondeklassarna låg omkring 80 % fram till millennieskiftet och till och med ännu något högre under 1970-talet. Efter år 2000 sjönk andelen alkoholkonsumenter kraftigt och 2019 var andelen i princip halverad. Nedgången hejdades dock efter 2016 och 2019 års resultat var dessutom högre jämfört med föregående år (42 jämfört med 39 %), dock ej statistiskt signifikant.

Figuren visar också att alltsedan definitionsbytet 2007 är andelen alkoholkonsumenter högre för flickor än för pojkar i årskurs 9. En högre andel alkoholkonsumenter bland flickorna syns numer även i gymnasiets år 2. Även gymnasieeleverna uppvisar nedgångar sedan startåret 2004, om än inte lika kraftiga som för niorna, men å andra sidan ingen inbromsning vad gäller sjunkande andelar alkoholkonsumenter. Andelen i gymnasiets år 2 gick från 89 % år 2004 till 69 % år 2019.

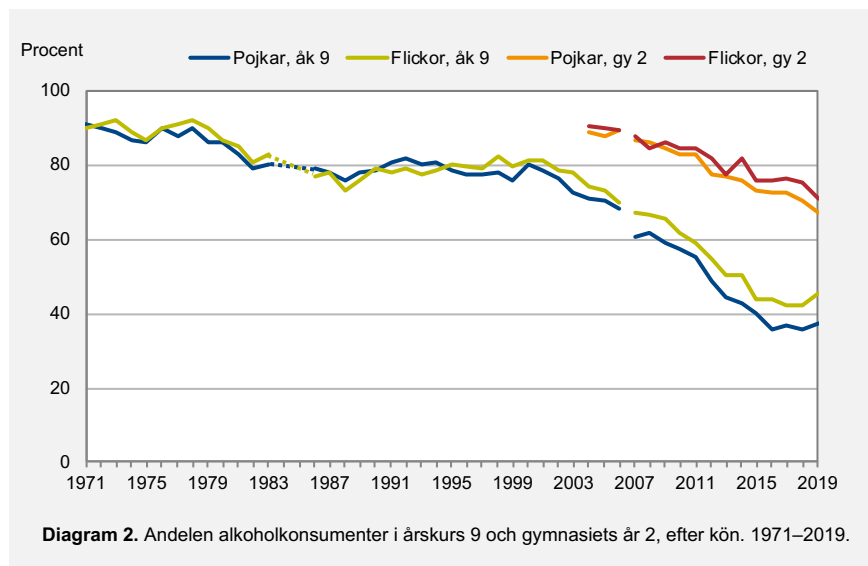

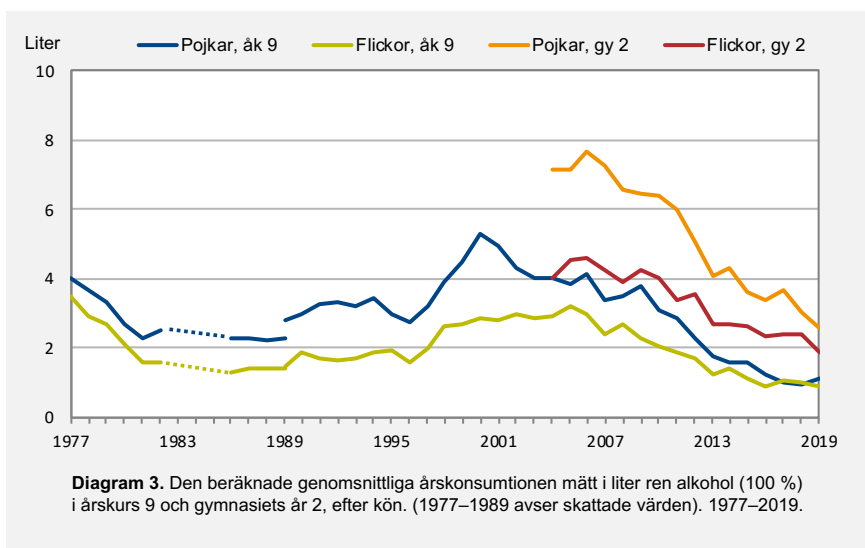
Diagram 2. Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1971–2019.

Ungefär en femtedel av eleverna i nian och runt hälften i gymnasiet uppgav 2019 att de konsumerat alkohol under de senaste 30 dagarna (se tabellerna 4 och 5). Avståndet mellan grundskole- och gymnasieeleverna har varit tämligen oförändrat sedan frågan började ställas 2012. Även könsskillnaderna har varit tämligen konstanta för månadsaktuell konsumtion, i båda årskurserna har ungefär 4 procentenheter fler flickor än pojkar svarat att de druckit under den senaste månaden.

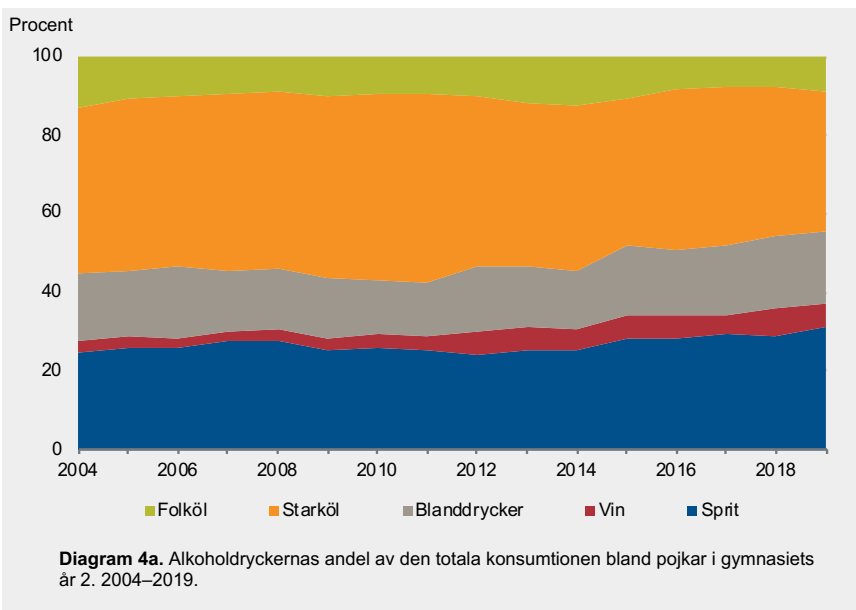
Mängden konsumerad alkohol

Sedan år 1977 har det gjorts beräkningar av den totala årskonsumtionen av alkohol bland niondeklassarna. Till och med 1989A användes en annorlunda metod som underskattade konsumtionen med cirka 14 % och under åren 1983–1985 efterfrågades inte dessa uppgifter alls. Blanddrycker introducerades i formuläret först 1998 (se även tabellerna 6–7 för ytterligare frågeförändringar).

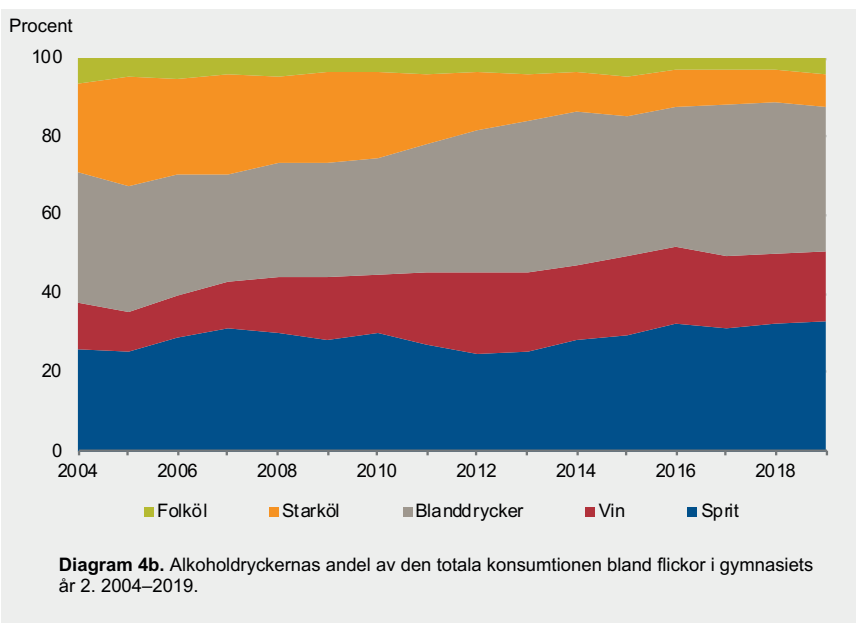
I diagram 3 visas utvecklingen från 1977 av den genomsnittliga årskonsumtionen, mätt i liter ren alkohol (100 %). Figuren visar att konsumtionen ökade relativt kraftigt bland niondeklassarna under 1990-talet. Pojkarna nådde en konsumtionstopp år 2000 och för flickorna inträffade toppen fem år senare. Därefter har årskonsumtionen sjunkit gradvis fram till 2016 och sedan dess har den legat tämligen stabilt runt 1,1 liter ren alkohol per år. Historiskt sett har pojkarnas konsumtion legat högre än flickornas i årskurs 9 men sedan 2017 är könsskillnaderna negligerbara.

Bland gymnasieeleverna har årskonsumtionens storlek sjunkit mer eller mindre konstant sedan toppåret 2006, från 6,2 till 2,3 liter. Volymen för 2019 utgör endast 37 % av toppårets. Gymnasiepojkarna har alltid druckit större mängder jämfört med flickorna men avståndet mellan könen har minskat i såväl absoluta som i relativa tal. I början av perioden uppgick flickornas konsumtion till cirka 60 % av pojkarnas och i slutet av perioden till omkring tre fjärdedelar.

De olika dryckernas bidrag till gymnasieelevernas totala årskonsumtion illustreras i diagram 4a (pojkar) och 4b (flickor). För pojkarna är respektive alkoholdrycks andel av totalkonsumtionen relativt stabil över tid, även om sprit och vin ökat något, framförallt på bekostnad av starköl.

Bland flickorna syns en ännu tydligare starkölsminskning medan sprit, vin och blanddrycker istället ökat sina andelar.

Bland gymnasiepojkarna år 2019 var starköl den dominerande drycken (35 %), följt av sprit (31 %). Minst vanligt var vin (6 %). Den dominerande sorten bland flickorna var blanddrycker (37 %), och därefter sprit (33 %). Minst vanligt var folköl (4 %). Jämfört med årskurs 9 ökar andelarna för vin och starköl i gymnasiet år 2 medan de minskar för sprit och folköl. I absoluta tal dricker dock gymnasieeleverna större volymer av samtliga alkoholsorter jämfört med niorna. Den minsta absoluta skillnaden årskurserna emellan kan iakttas för folköl.

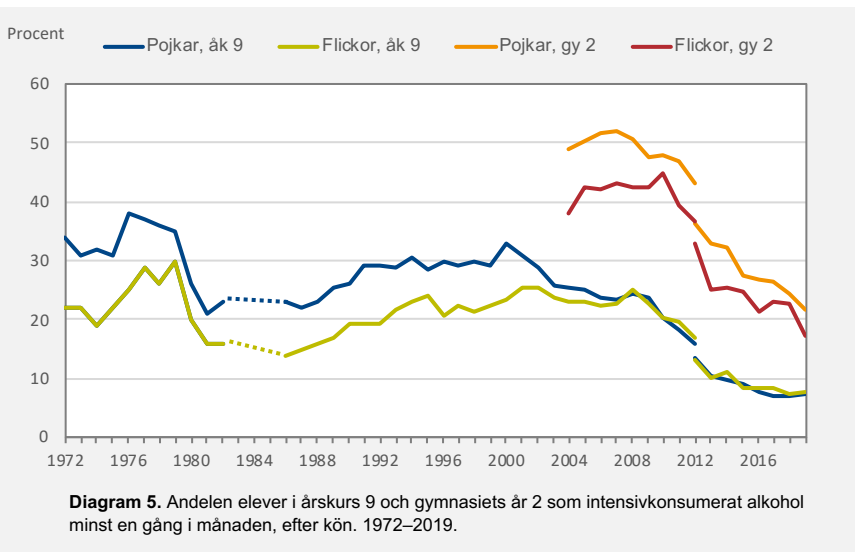
Intensivkonsumenter

Måttet intensivkonsumtion följer andelen som dricker stora mängder alkohol vid ett och samma tillfälle och avser att spegla drickande som leder till berusning. Den efterfrågade mängden alkohol motsvarar minst en flaska vin, eller samma mängd ren alkohol från andra drycker. Sedan 2012 lyder frågan: ”Tänk tillbaka på de senaste 12 månaderna. Hur ofta har du, vid ett och samma tillfälle, druckit alkohol motsvarande minst fyra stora burkar starköl/starkcider eller 25 cl sprit eller en hel flaska vin eller sex burkar folköl?”. Före 2012 uppgav eleverna hur ofta det skett under de senaste 30 dagarna men därefter om det i genomsnitt skett minst månatligen under en 12-månadersperiod. Frågeförändringen ledde till signifikant annorlunda resultat¹.

I diagram 5 (och tabellerna 8–11) redovisas andelen som intensivkonsumerat minst en gång per månad, under senaste 12 månaderna. Av figuren framgår att detta beteende minskat kraftigt under den senaste tioårsperioden och att detta gäller för båda årskurserna. År 2019 uppgick andelen som intensivkonsumerat till 8 % i nian och i gymnasiet var motsvarande andel drygt den dubbla (20 %). I årskurs 9 har nedgången avstannat sedan några år tillbaka men bland gymnasieeleverna syns ännu inte några sådana tendenser.

Sedan drygt ett tiotal år tillbaka uppgår pojkar och flickor i årskurs 9 månadsvis intensivkonsumtion i ungefär samma utsträckning medan gymnasiepojkarna intensivkonsumerar i högre grad än gymnasieflickorna. Exempelvis var det år 2019 signifikant fler pojkar (22 %) än flickor (17 %) som under senaste 12 månaderna intensivkonsumerat alkohol åtminstone någon gång i månaden.

¹ Jämförelsen mellan det föregående (2012A) och det nya frågeformuläret (2012B) visade statistiskt säkerställda skillnader i intensivkonsumtion med lägre nivåer i 2012B, både för årskurs 9 och gymnasiet år 2. Detta måste beaktas när olika tidsperioder jämförs. För mer information om effekten av enkätrevideringen, se Raninen & Nyström, 2013.

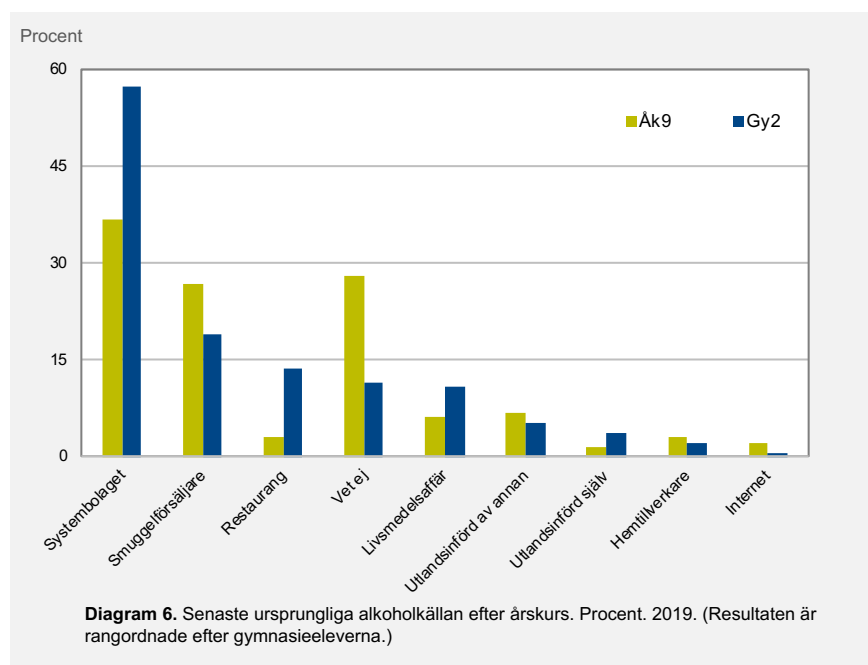
I tabellbilagan redovisas ytterligare två mått med bäring på mera skadlig alkoholkonsumtion. Det ena är ”högkonsumtion” (tabellerna 12–13) vilket fångar in de elever som veckovis dricker en alkoholmängd som överstiger 14 (pojkar) och 9 (flickor) standardglas. Dessa andelar uppgår till 3 % i nian och 6 % i gymnasiet. Intensiv- samt högkonsumtion kombineras i tabellerna 14–15 till ett mått som benämns ”riskkonsumtion”. Detta är ingen medicinsk term utan helt enkelt en riskfaktor för att bland annat utveckla ett skadligt bruk eller beroende. Det kan vara tveksamt om begreppet överhuvudtaget ska tillämpas på ungdomar då det kan argumenteras för att all alkoholkonsumtion hos växande individer kan vara riskabelt, samtidigt följs detta mått i indikatorlabbet, Folkhälsomyndighetens statistikverktyg, för ANDT-uppföljningen (Folkhälsomyndigheten 2019a).

Anskaffning av alkohol

Den alkohol som konsumeras av skolungdomar i Sverige består dels av den i landet statistikförda inhemska försäljningen från Systembolaget, restauranger och livsmedelshandel (registrerad alkohol), dels av oregistrerad alkohol som kan vara hemtillverkad eller ha förts in från utlandet (genom såväl resandeförsel som smuggling samt internetbeställningar). Skillnaden mellan resandeförsel och smuggling är att det förstnämnda betraktas vara för personligt bruk medan det sistnämnda förts in i landet för att säljas vidare i vinstsyfte. Såvida inte ungdomarna i denna undersökning fyllt 18 år ska de överhuvudtaget inte kunna inhandla någon alkohol själva. I detta avsnitt beskrivs ursprungskällorna till den alkohol ungdomarna dricker och hur den förmedlats.

För att avgöra den typiska ursprungskällan får eleverna frågan ”Tänk på den senaste gången du drack alkohol, var kom den ifrån från början (oberoende av om du köpte den själv eller fick den via någon annan)?” Som framgår av diagram 6 (tabellerna 16–17) var det drygt en fjärdedel bland eleverna i årskurs 9 som inte kände till ursprungskällan men i gymnasiet var denna andel endast någon tiondel.

Figuren visar vidare att i båda årskurserna var Systembolaget den vanligaste kända ursprungskällan för det senaste konsumtionstillfället då 37 respektive 57 % av alkoholen uppgavs ha detta ursprung. Insmugglad alkohol var den näst vanligaste källan enligt eleverna (27 respektive 19 %).

De tydligaste förändringarna sedan frågan började ställas 2012 är att smuggling blivit vanligare som källa samtidigt som Systembolaget, och i viss mån även livsmedelshandeln, minskat i betydelse. Enligt 2019 års resultat var de vanligaste konsumerade smuggeldryckerna under senaste 12 månaderna sprit respektive cider/alkoläsk (se tabellerna 18–19). Dessa tabeller visar också att under de senaste 20 åren har smugglad sprit ökat något i betydelse medan hembränd sprit minskat kraftigt.

I en separat analys där hänsyn togs till storleken på elevernas totala årskonsumtion för åren 2012–2016 framkom att andelen som uppgett smugglad alkohol som ursprungskälla steg med ökande alkoholkonsumtion bland eleverna i årskurs 9 men inte i gymnasiet. För Systembolagets del innebar vägningen mot årskonsumtionens storlek att denna källa minskade i betydelse i båda årskurserna, i synnerhet i slutet av tidsperioden. Även efter justeringen kvarstod dock Systembolaget som den vanligaste ursprungskällan för gymnasieeleverna medan läget i nian blev mer jämbördigt med smugglad alkohol, åtminstone åren 2015–2016 (Trolldal & Leifman 2017).

Eleverna får också uppge vem som förmedlade den alkohol som kom från Systembolaget, livsmedelshandel eller som var insmugglad. Den typiska leverantören av alkohol med Systembolaget som ursprung var i båda årskurserna kategorin partner, kompisar eller kompisars syskon (tabellerna 20–21). Därefter kom annan vuxen (bortsett från föräldrarna). I gymnasiet var 2019 dock egna föräldrar (med lov) lika vanligt som att annan vuxen köpt ut, framförallt för att annan vuxen ökat i betydelse.

Det kan här nämnas att såväl provköpsstudier som frågeundersökningar visar att det är ytterst ovanligt att personer under 20 år själva lyckas handla alkohol på Systembolaget (Folkhälsomyndigheten 2019b respektive Trolldal & Leifman 2018).

Förmedlingsmönstret var enligt tabellerna 22–23 ungefär detsamma vad gäller den folköl som eleverna konsumerat vid senaste dryckestillfället, dvs. att den vanligaste förmedlaren var partner, kompisar eller kompisars syskon (observera att för gymnasieeleverna redovisas endast svar från de som inte fyllt 18 år). För leveranser av smugglad alkohol var det i båda årskurserna (i synnerhet i gymnasiet) vanligare att någon vuxen (förutom föräldrarna) förmedlat denna än partner, kompisar eller kompisars syskon (se tabellerna 24–25).

Enligt figur 6 var det 14 % i gymnasiets år 2 som serverats på restaurang senaste gången de drack alkohol. I årskurs 9 uppgav endast enstaka procent detta. Av tabell 26 framgår att 21 % av gymnasieeleverna svarade att de någon gång serverats alkohol på restaurang före sin 18-årsdag, vilket är en halvering jämfört med 2008 då frågan ställdes för första gången. Denna andel har sjunkit såväl bland samtliga elever som bland elever som druckit alkohol någon gång.

Mycket låga andelar uppgav enligt figur 6 att alkoholen hade internet som ursprung senaste gången de drack alkohol. Enstaka procent i båda årskurserna har uppgett att de handlat alkohol via internet de senaste 12 månaderna åren 2012–2019 (tabellerna 27–28)².

Eleverna får sedan 2006 en fråga om föräldrar/vårdnadshavare under de senaste 12 månaderna bjudit på alkohol. Detta har alltid varit vanligare bland gymnasieeleverna och 2019 uppgav 38 % av dessa att detta förekommit åtminstone en gång, jämfört med 23 % i årskurs 9. Detta beteende har sedan 2006 halverats i båda årskurserna (tabellerna 29–30). Det har alltså blivit klart mer ovanligt att vårdnadshavare förmedlar alkohol till sina ungdomar.

Sammantaget kan det konstateras att Systembolaget utgör den typiska ursprungskällan för skolungdomarnas konsumtion. Denna alkohol har oftast förmedlats av partners, kompisar eller deras syskon, samtidigt som de egna föräldrarna minskat i betydelse som förmedlare medan andra vuxna har ökat.

² I och med att andelarna är så pass låga förefaller det som att ungdomarna uppfattar frågan som den avses, dvs att mäta beställningar via hemsidor och liknande, men inte via andra online-baserade kontakter som Instagram, chattar eller liknande.

Alkoholrelaterade problem

Siri Thor

CAN har sedan 1995 ställt frågor om olika alkoholrelaterade problem som eleverna kan ha upplevt i samband med sin alkoholkonsumtion. Frågorna har på det stora hela varit desamma fram till 2012 då en större omarbetning gjordes av hela formuläret. I det nya formuläret tillkom ett antal frågor och den högsta svarsfrekvensen ändrades från ”tre gånger eller mer” till ”två gånger eller mer”.

I den första delen av detta kapitel redovisas prevalenserna av alkoholrelaterade problem, rapporterade av elever som uppgett alkoholkonsumtion, i 2019 års undersökning. I andra delen av kapitlet redovisas utvecklingen under perioden 2000–2019 i form av ett index som möjliggör jämförelser över tid.

Alkoholrelaterade problem 2019

Av de elever som uppgett att de druckit alkohol de senaste 12 månaderna hade hälften av högstadiel eleverna och knappt 55 % av gymnasieeleverna svarat att de råkat ut för något av de alkoholrelaterade problem som ingick i 2019 års undersökning. Det var fler flickor än pojkar som uppgav alkoholrelaterade problem, främst i nian (55 % flickor; 46 % pojkar) och med knapp skillnad i gymnasiet (55 % flickor; 54 % pojkar).

Som framgår av tabell A var de vanligaste problemen; att ha förstört saker eller kläder (årskurs 9; 21 % och gymnasiet; 26 %). Att ha blivit fotad eller filmad i en pinsam eller kränkande situation samt att ha grälat kom andra respektive tredje i ordningen i årskurs 9 (20 % och 18 %). I gymnasiet var förhållandet omvänt; råkat i gräl uppgav 24 % och att ha blivit fotad eller filmad uppgavs av 19 %.

De problem som var de minst vanliga var, i fallande ordning, att medvetet ha skadat någon annan, blivit bestulen eller rånad samt behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning. Dessa problem uppgavs av 3–4 % av eleverna i respektive årskurs.

Vanligtvis går det att se ett mönster av en signifikant större andel flickor än pojkar som uppgett olika alkoholrelaterade problem. Detta går att se även i år men endast i årskurs 9. De problem som en signifikant större andel flickor än pojkar uppgett är främst av social karaktär; förstört saker eller kläder,

blivit fotad eller filmad samt problem med förhållandet till föräldrar och vänner. Samma mönster går att skönja i gymnasiet men skillnaden mellan flickor och pojkar är mindre och inte heller signifikant. Det var emellertid en signifikant större andel flickor än pojkar som uppgett problem i förhållandet till föräldrarna, även i gymnasiet.

Tabell A. Andelen elever som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.

Årskurs 9	Pojkar (n=942)	Flickor (n=1146)	Alla (n=2151)
Förstört saker eller kläder	18	24	21
Blivit fotad/filmad i en pinsam/kränkande situation	16	24	20
Råkat i gräl	16	19	18
Problem med förhållandet till föräldrar	10	18	14
Tappat pengar eller andra värdesaker	13	15	14
Problem med förhållandet till vänner	8	18	13
Kört moped, bil eller annat motorfordon	16	10	13
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	13	12	13
Råkat ut för olycka eller skadats	12	14	13
Haft sex du ångrat dagen efter	9	10	10
Badat på djupt vatten	10	8	9
Råkat i slagsmål	11	4	7
Blivit utsatt för våld	7	5	6
Medvetet skadat dig själv	5	7	6
Råkat i bråk med polisen	8	3	5
Medvetet skadat någon annan	6	2	4
Blivit bestulen eller rånad	5	2	3
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	4	3	3

Fet stil innebär statistiskt säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor ($p < 0.05$).

Tabell A. forts.

Gymnasiets år 2	Pojkar (n=1527)	Flickor (n=1672)	Alla (n=3231)
Förstört saker eller kläder	26	25	26
Råkat i gräl	24	23	24
Blivit fotad/filmad i en pinsam/kränkande situation	19	19	19
Tappat pengar eller andra värdesaker	16	19	17
Haft sex du ångrat dagen efter	13	14	12
Problem med förhållandet till vänner	11	14	12
Råkat ut för olycka eller skadats	13	11	12
Badat på djupt vatten	12	9	11
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	8	8	8
Kört moped, bil eller annat motorfordon	11	6	8
Råkat i slagsmål	12	4	8
Problem med förhållandet till föräldrar	7	9	8
Blivit utsatt för våld	9	5	7
Råkat i bråk med polisen	6	2	4
Medvetet skadat dig själv	4	4	4
Medvetet skadat någon annan	5	2	4
Blivit bestulen eller rånad	3	4	4
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	3	3	3

Fet stil innebär statistiskt säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor ($p < 0.05$).

Bland pojkarna var det i båda årskurserna en signifikant större andel som uppgett att de kört moped, bil eller annat motorfordon, råkat i bråk med polisen eller råkat i slagsmål. I årskurs 9 var det dessutom en signifikant större andel pojkar än flickor som uppgett att de blivit bestulna eller rånade samt behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning. I gymnasiet var det istället en signifikant större andel pojkar som uppgett att de badat på djupt vatten, blivit utsatta för våld, samt medvetet skadat någon annan.

I jämförelse med pojkarna framstår det som att flickorna i större utsträckning erfar problem av mer relationell eller social karaktär. Detta är emellertid inte hela bilden. I grova drag har runt en tiondel av flickorna i båda årskurserna rapporterat att de råkat ut för olycka eller skadats samt åkt moped eller annat motorfordon med berusad förare, i årskurs 9 gällde detta även att ha kört ett motorfordon. Detta tydliggör att mer allvarliga förhållanden även förekommer bland flickorna.

Utvecklingen 2000–2019

De flesta av frågorna kring problem i samband med alkoholkonsumtion har varit desamma under hela tidsperioden, en del har dock tillkommit och en del har plockats bort. Det index som redovisas i diagram 7 är ett sammanslaget mått av samtliga frågor förutom en: haft huvudvärk eller mått illa dagen efter (s.k. baksmälla). Den exkluderade frågan bedömdes som för generell och genererade mycket höga andelar jämfört med övriga frågor.

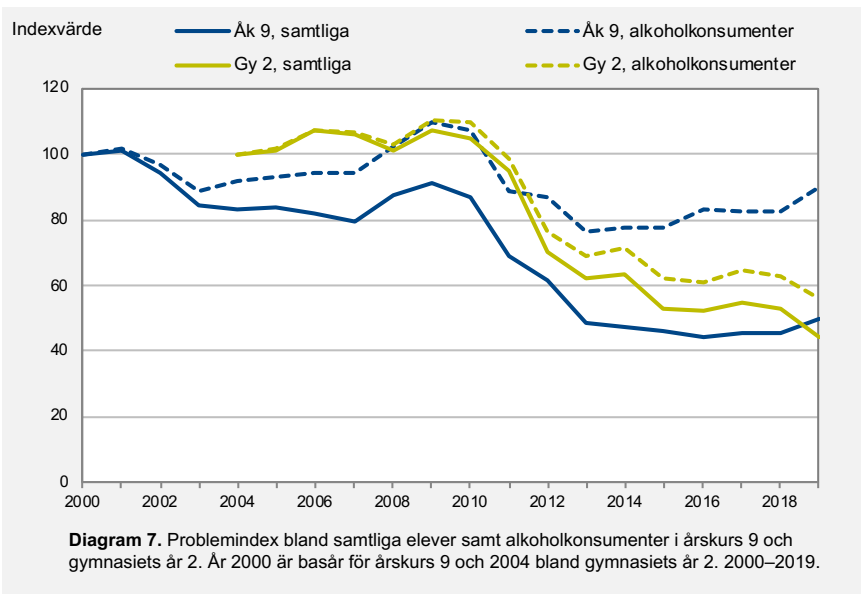
Indexet är skapat i två steg: först beräknades ett indexvärde genom att summera frekvenserna av de problem som samtliga respondenter uppgett respektive år. Detta värde dividerades sedan med det för samtliga respondenter maximala antalet problem som det var möjligt att ange. På så vis representerar indexvärdet andelen av den maximala problemtygnden varje år. Därefter beräknades utvecklingen av problemindexet utifrån ett basår, vilket för årskurs 9 är år 2000 och för gymnasiet år 2004. Detta gör att alla år förhåller sig till basåret och om problembördan är lika stor som under basåret så blir värdet 100. Ett värde mindre än 100 innebär således att problembördan är mindre än vad den var under basåret och ett värde över 100 innebär att ungdomarna det året upplevde mer alkoholrelaterade problem än vid basåret. Utvecklingen presenteras dels bland samtliga elever och dels bland alkoholkonsumenter.

Som diagram 7 visar har den alkoholrelaterade problembördan minskat under 2000-talet. Runt 2010 ökade problembördan temporärt men därefter har minskningen fortsatt. Jämfört med basåren har problembördan bland eleverna i högstadiet och gymnasiet halverats.

I diagrammet presenteras även utvecklingen av problembördan bland alkoholkonsumenter. Som synes har problembördan minskat även bland dessa. Detta är en mer oväntad utveckling än den att problembördan i ungdomsgruppen minskat parallellt med att andelen alkoholkonsumenter minskat. Emellertid är det inte bara andelen alkoholkonsumenter som minskat under denna period utan även mängden konsumerad alkohol bland konsumenterna (Englund (red.) 2016), vilket framstår som en rimlig förklaring till att problembördan bland alkoholkonsumenterna minskat.

I år, 2019, fortsatte den sjunkande trenden i gymnasiet, bland samtliga såväl som bland alkoholkonsumenter, däremot har den stannats av och pekar något uppåt i årskurs 9. Vilket kan kopplas samman med en liknande utveckling vad gäller andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 (se avsnittet *Alkohol*).

Trots en kraftig minskning av problembördan sett över hela tidsperioden, är alkoholrelaterade problem i de undersökta ungdomsgrupperna fortfarande högst aktuell. En del problem av lindrigare karaktär genererar relativt höga svarsandelar, som att ha haft sönder saker eller kläder, tappat värdesaker

samt att ha grälat. Men även problem av mer allvarlig karaktär som att ha kört motorfordon eller åkt med en berusad förare och råkat ut för olycka eller skadats uppgavs av runt en tiondel av eleverna som druckit alkohol. Bland de mindre vanliga rapporterade problemen var att ha behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning, detta uppgavs emellertid av tre procent i respektive årskurs.

Tobak

Martina Zetterqvist

Tobaksrökning är en av de största bidragande orsakerna till den samlade globala sjukdomsördan och den största påverkansbara hälsorisen i Europa. Enligt skattningar från WHO ökar tobaksrökningen risken för minst 28 sjukdomar där olika former av cancer och hjärt- och kärlsjukdomar är särskilt vanliga (WHO, 2014). I Sverige beräknas tobaksbruket stå för omkring 8 % av den totala sjukdomsördan, vilket är mer än dubbelt så mycket som den uppskattade kostnaden för alkohol- och narkotikaanvändning (Agardh m.fl. 2014).

På grund av tobakens skador på folkhälsan är det övergripande målet för den svenska tobakspolitiken att minska allt tobaksbruk och förhindra att minderåriga börjar använda tobak (Sveriges Riksdag, 2016). Sverige har, liksom många andra länder, skrivit under WHO:s tobakskonvention och därmed förbundit sig till att genomföra konventionens olika artiklar för att minska tobaksbruket och skydda invånarna från tobaksindustrins marknadsföring. Regeringen har även ställt sig bakom opinionsbildningsprojektet ”Rökfritt Sverige 2025” (internationellt ”Tobacco Endgame”), med målet att mindre än 5 % av Sveriges befolkning ska röka dagligen år 2025 och att det inte längre ska utgöra ett dominerande folkhälsoproblem.

Sedan tobaksvanorna bland skolelever började mätas har en rad restriktioner kring tobaksförsäljning och användning införts i Sverige, till exempel hälsovarningar på cigarettpaket, förbud mot smaktillsatser och förbud mot rökning i vissa utomhusmiljöer.

I följande kapitel redovisas tobaksanvändningens utveckling bland skolelever fram till och med år 2019. Resultaten presenteras i följande ordning; rökning, snusning och därefter den totala tobaks konsumtionen (dvs. andelen elever som röker och/eller snusar). Avslutningsvis redovisas resultaten för användning av e-cigarett samt vattenpipsrökning.

I avsnitten används uttrycken frekventa respektive sporadiska tobaksbrukare. Med frekventa tobaksbrukare avses de elever som röker eller snusar dagligen/nästan dagligen medan de sporadiska tobaksbrukarna använder tobak mer sällan.

Rökning

I diagram 8a redovisas utvecklingen av andelen niondeklassare som klassats som rökare sedan 1974 (tabell 37). Som framgår av linjebrotten i diagrammet har frågeformuleringen ändrats tre gånger, vilket påverkat hur stor andel som definierats som rökare. Från 2012 definieras en rökare som någon som rökt under de senaste 12 månaderna och sagt att den fortfarande röker.

Frågeförändringarna till trots så framgår det att rökningen har minskat påtagligt. Rökning var vanligast i mitten på 1970-talet men har sedan dess minskat kraftigt. Särskilt stor har nedgången varit under 2010-talet. I årets undersökning uppmättes andelen rökande elever i årskurs 9 till 10 %, vilket är signifikant lägre än år 2012 (då den nya frågeformuleringen började användas).

Som också framgår av diagrammet har flickorna i årskurs 9, under hela den period skolundersökningen genomförts, rökt i större utsträckning än pojkarna och likaså i årets undersökning. Bland flickorna var det 12 % som svarade att de rökte medan detta motsvarades av 8 % av pojkarna, vilket är en signifikant skillnad.

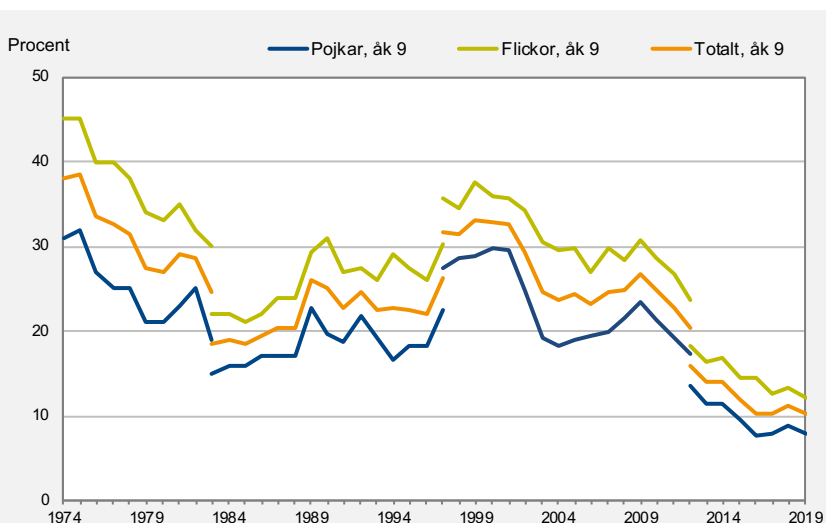
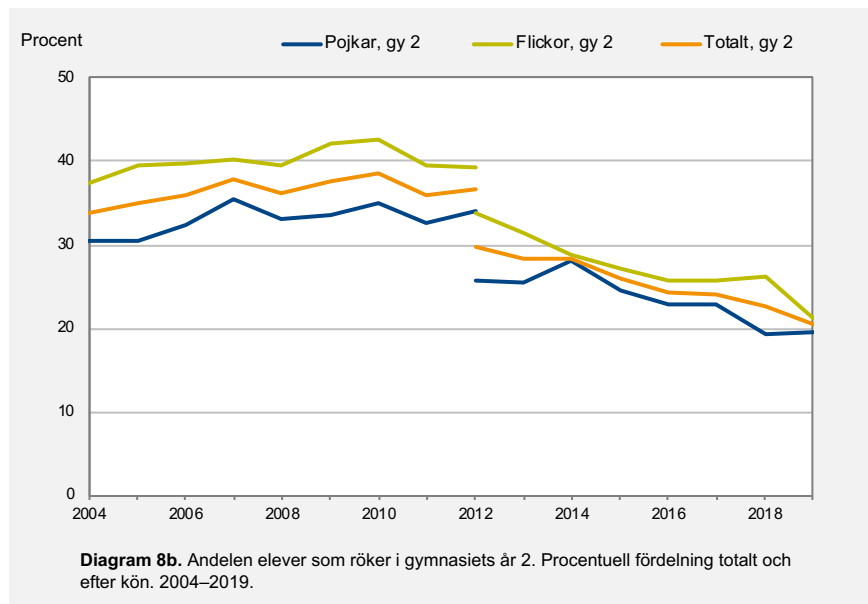

Diagram 8a. Andelen elever som röker i årskurs 9. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 1974–2019 ^{a)}.

a) Åren 1974–1988 har den totala andelen rökare beräknats genom att andelen rökare bland pojkarna och flickorna summerats och därefter dividerats i två, då könsfördelningen bland de deltagande niondeklassarna normalt utgörs av ungefärligt lika delar pojkarna och flickorna.

I diagram 8b redovisas andelen elever som röker i gymnasiets år 2. Redovisningen börjar 2004 vilket var gymnasieundersökningens första år. Mellan 2004 och 2012 inträffade en viss uppgång i andelen rökare. Därefter har det, precis som i årskurs 9, skett en signifikant minskning, från 30 % 2012 till 20 % i 2019 års undersökning.

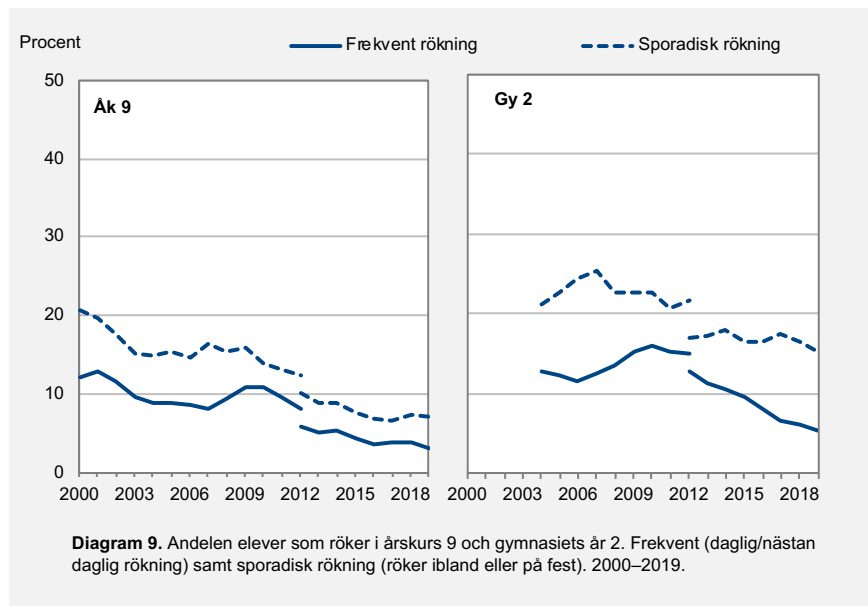
Även i gymnasiet har rökning varit vanligare bland flickor under hela tidsperioden. I 2019 års undersökning klassades emellertid ungefär lika stora andelar flickor och pojkar som rökare på grund av den förhållandevis kraftiga nedgång som syns bland flickorna det senaste året, medan läget för pojkarna var oförändrat (tabell 38).

Sedan 2012 går det även att se hur stor andel det är som röker bland gymnasieelever under 18 år. Bland de minderåriga gymnasieeleverna framkom att det i årets undersökning var 19 % som rökte och därmed ingen större skillnad jämfört med gymnasieeleverna som var över 18 år (tabell 39).

Frekvent och sporadisk rökning

För att ge en mer nyanserad bild av de unga rökarna, redovisas i diagram 9 andelen skolelever som röker sporadiskt (röker ibland eller på fest) respektive röker frekvent (röker dagligen eller nästan dagligen).

Diagrammet visar att sedan 2012 har andelen frekventa rökare minskat signifikant i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2. Bland niondeklassarna har även den sporadiska rökningen minskat signifikant sedan 2012, medan läget har varit mer oförändrat bland gymnasieleverna. Andelen frekventa rökare utgör knappt en tredjedel av rökarna medan drygt två tredjedelar röker mer sporadiskt.

I 2019 års undersökning svarade 2 % av pojkarna respektive 4 % av flickorna i årskurs 9 att de rökte dagligen/nästan dagligen (tabell 37). I gymnasiets år 2 var motsvarande andel 4 % respektive 6 % (tabell 38).

Cigarettdebut

I CAN:s skolundersökning efterfrågas sedan år 2000 hur gamla eleverna var vid första tillfället (om någonsin) de gjorde olika saker. I tabell 106 och i diagram 10 redovisas andelen niondeklassare som svarat att de var 13 år eller yngre första gången de rökte en cigarett.

Av diagrammet framgår att andelen nior som rökte en cigarett vid 13 års ålder minskat kraftigt sedan millennieskiftet. Då svarade fyra av tio elever att de gjorde detta vilket motsvarades av en av tio i 2019 års undersökning bland båda könen. Sedan 2016 syns emellertid ingen fortsatt nedgång.

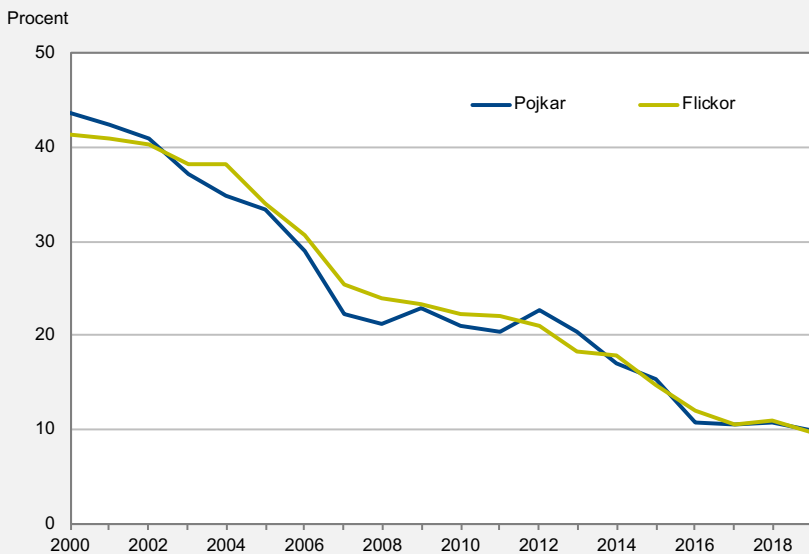

Diagram 10. Andelen elever i årskurs 9 som svarat att de rökt minst 1 cigarett vid 13 års ålder eller tidigare. 2000–2019.

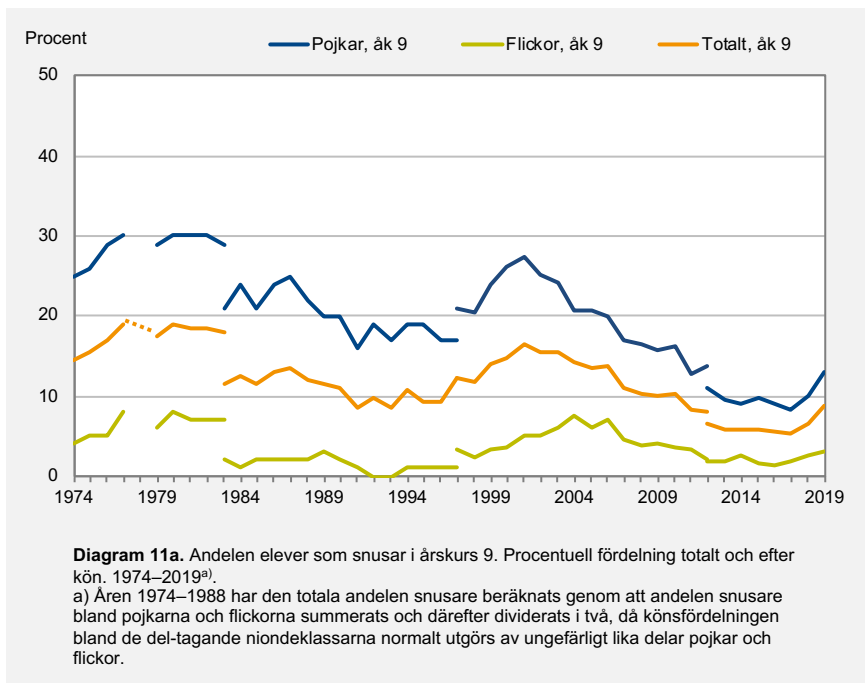
Sluta röka

Samtliga elever som svarat att de röker får följdfrågan om de vill sluta röka (tabellerna 44–45). Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 svarade omkring 70 % av rökarna att de ville sluta. Bland dem som ville sluta röka svarade dock de flesta att de ville sluta längre fram i tiden. Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var det vanligare bland flickorna än bland pojkarna att vilja sluta röka.

Snusning

I diagram 11a (tabell 48) redovisas snusningens utveckling bland elever i årskurs 9 från 1974 och framåt. Liksom för rökning har frågorna förändrats vid tre tillfällen, vilket lett till tidsseriebrott. Från 2012 definieras en snusare som någon som snusat senaste 12 månaderna och sagt att den fortfarande snusar. År 1974 snusade omkring 15 % av eleverna i årskurs 9, enligt den mer inkluderande definition som rådde då. Med nuvarande definition var motsvarande andel 9 % år 2019.

Efter millennieskiftets topp var utvecklingen i huvudsak på nedåtgående både bland pojkar och flickor i nian. Minskningen planade emellertid ut vid 2012 och under de senaste två åren syns en signifikant ökning bland såväl

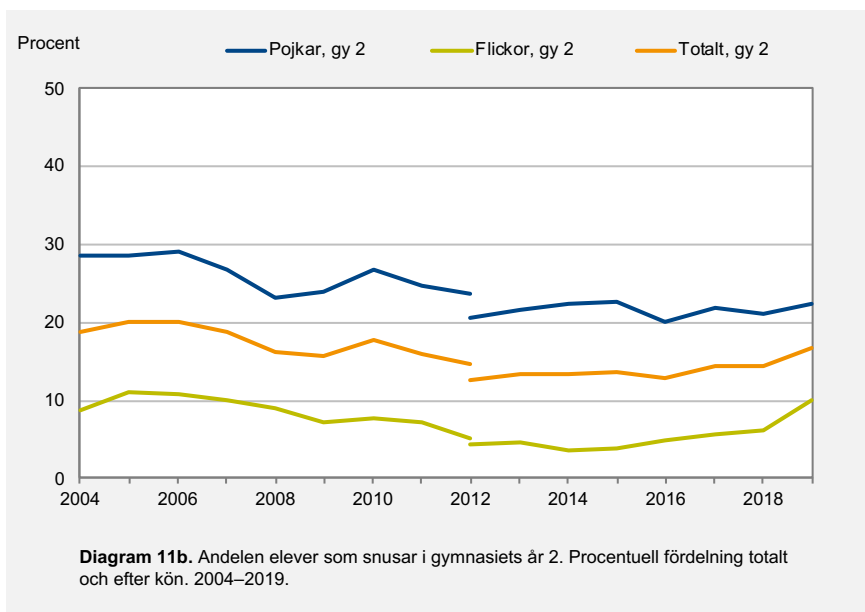
pojkar och flickor. Snusning har alltid varit klart vanligast bland pojkar och under 2000-talet var det cirka fem gånger fler pojkar än flickor som snusade. År 2019 motsvarades detta av 13 % av pojkarna och 3 % av flickorna.

Sedan år 2004 har snusvanorna även undersökts bland elever i gymnasiet år 2 och utvecklingen redovisas i diagram 11b (tabell 49). Liksom bland niondeklassarna minskade andelen gymnasieelever som snusar under 2000-talet, men inte i samma omfattning. Sedan 2012 har läget dock varit förhållandevis stabilt och bland flickorna i gymnasiet syns en signifikant ökning det allra senaste året. År 2019 svarade 17 % av gymnasieeleverna att de snusade. Som nämnts är könsskillnaderna stora och 2019 var det 22 % av gymnasiepojkarna och 10 % av gymnasieflickorna som snusade.

Bland de gymnasieelever som ännu inte fyllt 18 år var andelen snusare av likartad storleksordning som bland gymnasieeleverna över 18 år (tabell 50).

Frekvent och sporadisk snusning

I diagram 12 redovisas utvecklingen av såväl frekvent snusning (daglig eller nästan daglig) som sporadisk snusning (snusar ibland eller på fest) under 2000-talet bland eleverna i årskurs 9 och i gymnasiet år 2.

Diagrammet visar att det framförallt var den frekventa snusningen som minskade åren efter millennieskiftet men att det har skett en signifikant uppgång efter 2016, av såväl sporadisk som frekvent snusning. Utvecklingen av den frekventa användningen gäller emellertid främst pojkarna då detta varit relativt ovanligt bland flickor under hela den period som frågan ställts i skolundersökningen (tabellerna 48–49).

I årskurs 9 var det omkring 1 % och i gymnasiets år 2 omkring 2 % av flickorna som klassades som frekventa snusare i 2019 års undersökning. Bland pojkarna motsvarades detta av 8 % i årskurs 9 och 16 % i gymnasiets år 2.

I motsats till rökningen är majoriteten av de snusande pojkarna, både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2, frekventa snusare (omkring 6–7 av 10) i 2019 års undersökning. Detta mönster syns under hela den period då frekvensen av snusning gått att studera i skolundersökningen (sedan 1997). Detta gäller emellertid inte de flickor som svarat att de snusar. Bland de snusande flickorna är det en minoritet som snusar frekvent (omkring var fjärde).

Snusdebut

Sedan år 2010 finns uppgifter om huruvida eleverna provat att snusa vid 13 års ålder eller tidigare. Det framgår att andelen elever i nian som gjort detta sjunkit kraftigt, från 13 till 5 % (tabell 106).

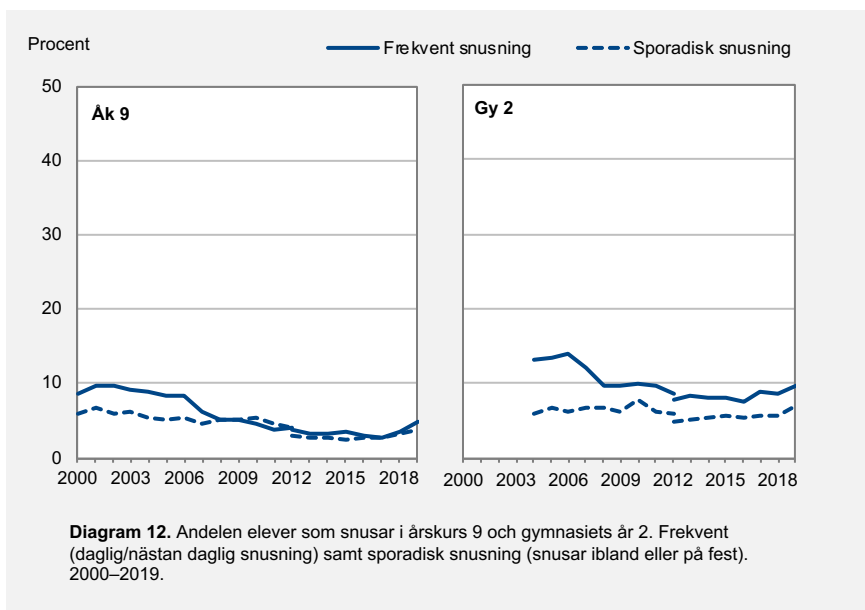

Diagram 12. Andelen elever som snusar i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig snusning) samt sporadisk snusning (snusar ibland eller på fest). 2000–2019.

Sluta snusa

Liksom för rökarna får även snusarna följdfrågan om de vill sluta snusa¹. Bland pojkarna, både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2, var det drygt en tredjedel av snusarna som svarade att de ville sluta medan motsvarande andel var 57 % bland flickorna i gymnasiet (tabellerna 55–56). I årskurs 9 var det för få flickor i underlaget 2019 för att kunna särredovisa resultatet, men över tid har det varit vanligare bland flickorna att vilja sluta jämfört med pojkarna. Liksom gällande rökning svarade de flesta att de ville sluta i framtiden.

Total tobakskonsumtion

Som ovan beskrivits har rökningen i årskurs 9 varit mer utbredd bland flickorna jämfört med pojkarna under hela den period som skolundersökningen genomförts. Pojkarna har däremot snusat i betydligt större utsträckning och under perioden 1984² till slutet av 1980-talet låg de därför på högre nivåer

¹ På grund av ett fel i programmeringen i det digitala formuläret för denna fråga utgörs 2019 års svar endast av elever som besvarat frågan med pappersenkät.

vad gäller den totala tobakskonsumtionen jämfört med flickorna (tabell 57). Efter att pojkarnas snusning minskade under slutet av 1980-talet har dock tobakskonsumtionen på det stora hela varit likartad mellan könen i årskurs 9.

I diagram 13 redovisas utvecklingen av andelen tobakskonsumenter totalt samt andelen frekventa konsumenter sedan år 2002 bland niondeklassarna och sedan år 2004 bland gymnasieeleverna. I årets undersökning klassades 16 % av pojkarna och 13 % av flickorna i årskurs 9 som tobakskonsumenter. Gällande frekvent tobakskonsumtion låg pojkarna på ännu högre nivåer än flickorna år 2019 (9 % av pojkarna och 4 % av flickorna var frekventa tobaksanvändare).

Även i gymnasiet var skillnaden i frekvent tobaksanvändning mellan pojkarna och flickorna framträdande. I 2019 års undersökning var 30 % av pojkarna och 26 % av flickorna tobaksanvändare, men mer än dubbelt så många pojkar som flickor var frekventa konsumenter (18 % respektive 8 %).

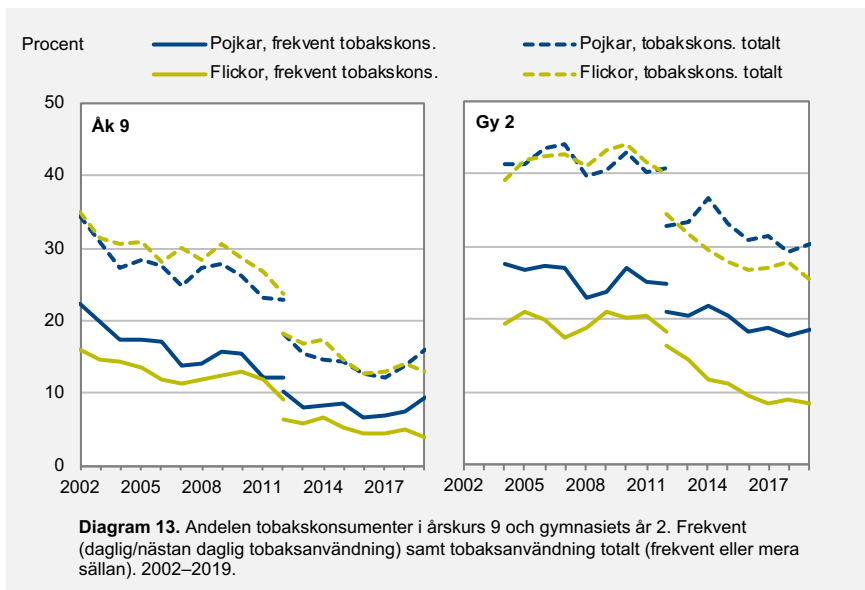
Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var således majoriteten av de tobakskonsumerande pojkarna frekventa tobakskonsumenter medan förhållandet var det omvända bland flickorna där majoriteten av tobakskonsumenterna var sporadiska konsumenter. Detta förklaras av pojkarnas användningsmönster av snus där majoriteten av de snusande pojkarna var frekventa snusare.

Beträffande kombinationer eller icke-kombinationer av rökning och snusning kan sägas att det 2019 bland flickorna, såväl i årskurs 9 som i gymnasiets år 2, var vanligast att enbart röka och inte snusa (10 % i årskurs 9 respektive 16 % i gymnasiets år 2). En förhållandevis liten andel av flickorna använde både cigaretter och snus (2 % i årskurs 9 och 6 % i gymnasiets år 2) medan runt 1 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiets år 2 enbart snusade (tabellerna 57–58).

Bland pojkarna var motsvarande fördelning jämnare mellan de olika alternativen av tobaksanvändning, framförallt i årskurs 9. Vanligast var att enbart snusa vilket uppgavs av 8 %. Därefter var det vanligast att både röka och snusa (5 %) och minst vanligt var att enbart röka (3 %).

I gymnasiets år 2 var det bland pojkarna 8 % som enbart rökte, 11 % som både rökte och snusade och ytterligare 11 % som enbart snusade.

² Andelen elever som röker och/eller snusar kan jämföras från och med detta år då detta är det första året då man, utöver andelen rökare/snusare, även redovisade andelen elever som både röker och snusar samt andelen som varken röker eller snusar.

Sammanfattningsvis kan sägas att tobaksanvändningen bland skolelever minskat sedan 2002. År 2019 uppgav omkring var sjunde niondeklassare och drygt var fjärde gymnasielev att de använde tobak.

E-cigarett

Under 2000-talet har tobaksliknande produkter i form av e-cigarett (elektroniska cigaretter) etablerats på världsmarknaden. En e-cigarett består vanligtvis av en metallhylsa med en kammare som kan laddas med en vätska eller en ampull med smakämnen³. Ofta innehåller vätskan också nikotin i olika halter. När e-cigaretten används värms vätskan upp med hjälp av ström från ett batteri och ånga bildas som sedan andas in.

Eftersom det handlar om ett förhållandevis nytt fenomen är det till stor del okänt vilka hälsokonsekvenser långvarig användning av e-cigarett kan ge (Hajek m.fl., 2014, Vardavas m.fl., 2013). I den mediala och allmänna debatten har e-cigarett å ena sidan beskrivits som ett bra alternativ för vuxna rökare som vill sluta med cigaretter och å andra sidan väckt nya farhågor att användningen kan leda till att rökvanor av vanliga cigaretter etableras snarare än avslutas, inte minst bland unga icke-rökare. Tidigare har det inte heller funnits några åldersrestriktioner gällande försäljning av e-cigarett

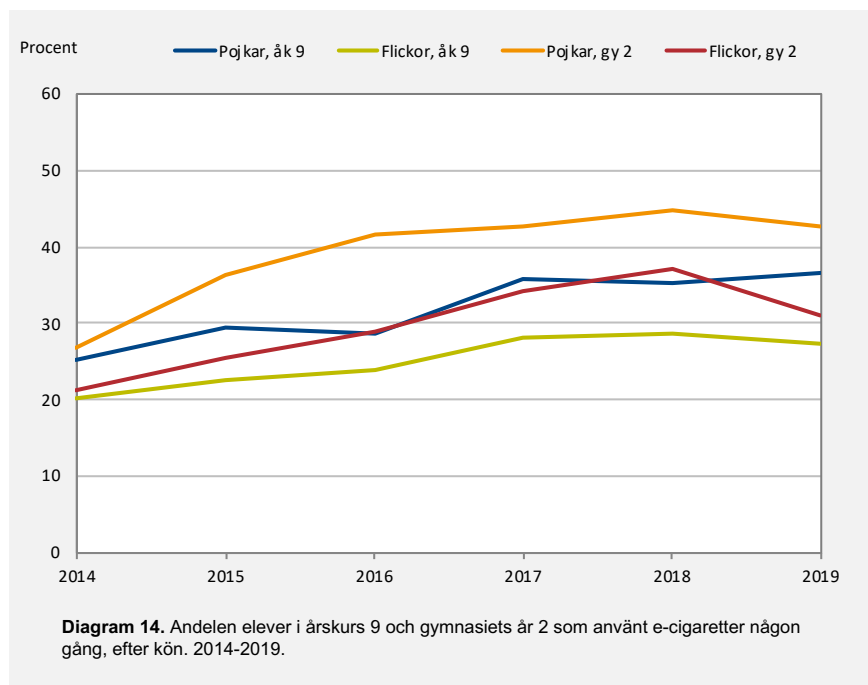
³ Många gånger innehåller de också propylen-glykol (med eller utan glycerol).

men sedan 2017 är det emellertid förbjudet att sälja e-cigarett (och påfyllningsbehållare) till personer under 18 år i Sverige (SFS 2017:425).

Sedan 2014 har eleverna fått svara på frågor om användning av e-cigarett. Under denna period har det skett en signifikant ökning av andelen skolelever som någon gång använt e-cigarett (diagram 14). I årets undersökning svarade 33 % av eleverna i årskurs 9 att de någon gång använt e-cigarett vilket motsvarades av 23 % vid första mätningen 2014. Andelen pojkar som använt e-cigarett var signifikant högre (37 %) än andelen flickor (27 %) (tabell 60).

I gymnasiets år 2 har andelen elever som någon gång provat e-cigarett ökat signifikant från 24 % i 2014 års undersökning till 37 % år 2019. Sedan detta började mätas syns emellertid för första gången en nedgång i och med årets undersökning. Även bland gymnasieeleverna låg pojkarna på en högre nivå än flickorna (43 % respektive 31 %) (tabell 61). I båda årskurserna var andelen som använt e-cigarett under senaste 30 dagarna tämligen oförändrad och uppgick till omkring 7 %.

Användningen av e-cigarett är betydligt vanligare bland skolelever som också är rökare av vanliga cigaretter (tabellerna 62–63) Det var omkring dubbelt så vanligt att rökande elever hade provat e-cigarett som att elever som inte rökte hade gjort detsamma.

Frågan om användning av e-cigarett har varit densamma sedan 2014 men följdfrågan har förändrats. I årets undersökning fick eleverna uppge varför de använt e-cigarett. Det absolut vanligaste svaret var nyfikenhet som uppgavs av omkring 80 % av dem som provat e-cigarett. Drygt var tionde av användarna svarade att de gjort det för att det var godare än att röka/snusa och omkring 4 % hade gjort det för att sluta med cigarett/snus. Någon enstaka procent uppgav att de gjort detta på grund av att de inte får tag på cigarett/snus. Inga större skillnader syntes mellan årskurserna.

I fjolårets undersökning fick eleverna svara på huruvida de fortfarande använder e-cigarett. Omkring två tredjedelar av användarna, i såväl årskurs 9 som i gymnasiet, uppgav att de slutat eller endast provat e-cigarett. Frekvent användning (dagligen eller nästan dagligen) var förhållandevis ovanligt och uppgick till 1 % av samtliga elever.

I 2017 års undersökning ställdes följdfrågan om det varit e-cigarett med eller utan nikotin som eleverna rökt. I såväl årskurs 9 som gymnasiet år 2 svarade majoriteten av användarna att de antingen bara hade rökt e-cigarett utan nikotin eller rökt både med och utan nikotin (i grova drag uppgav en tredjedel av användarna vardera svarsalternativ).

År 2016 fick eleverna svara på om de provat tobak innan de använde e-cigarett. Det visade sig att en stor andel av eleverna som använt e-cigarett hade provat tobak innan (omkring hälften i årskurs 9 och två tredjedelar i gymnasiet år 2). Bland pojkarna, i såväl årskurs 9 som i gymnasiet år 2, var det vanligast att ha använt både cigarett och snus innan medan det var vanligast att bara ha använt cigarett bland flickorna.

Vattenpipa

År 2009 ställdes för första gången frågor om vattenpipsrökning i skolundersökningen. Under de år som frågan ställts har det skett en statistiskt säkerställd minskning av andelen elever som använt vattenpipa och nivåerna har mer än halverats sedan 2009.

I årets undersökning hade 16 % av eleverna i årskurs 9 och 26 % i gymnasiets år 2 någon gång rökt vattenpipa (tabellerna 64–65). Andelen som gjort detta under de senaste 30 dagarna var omkring 4 % i båda årskurserna. I årskurs 9 framträder inga signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller rökning av vattenpipa, medan pojkarna i gymnasiet låg signifikant högre än flickorna.

De elever som svarat att de någon gång rökt vattenpipa får också följdfrågan om det var med eller utan tobak. Bland niondeklassarna var det vanligaste svaret att bara ha rökt vattenpipa utan tobak (32 %) och därefter att ha gjort det både med och utan tobak (22 %). Bland gymnasieeleverna som rökt vattenpipa var det istället vanligast att bara ha rökt med tobak (30 %) följt av att både ha rökt med och utan tobak (24 %).

Narkotika

Isabella Gripe

Användning av narkotiska preparat började förekomma bland svenska ungdomar i slutet av 1960-talet och frågor om narkotikaerfarenheter har funnits med i den nationella drogvanundersökningen sedan starten 1971.

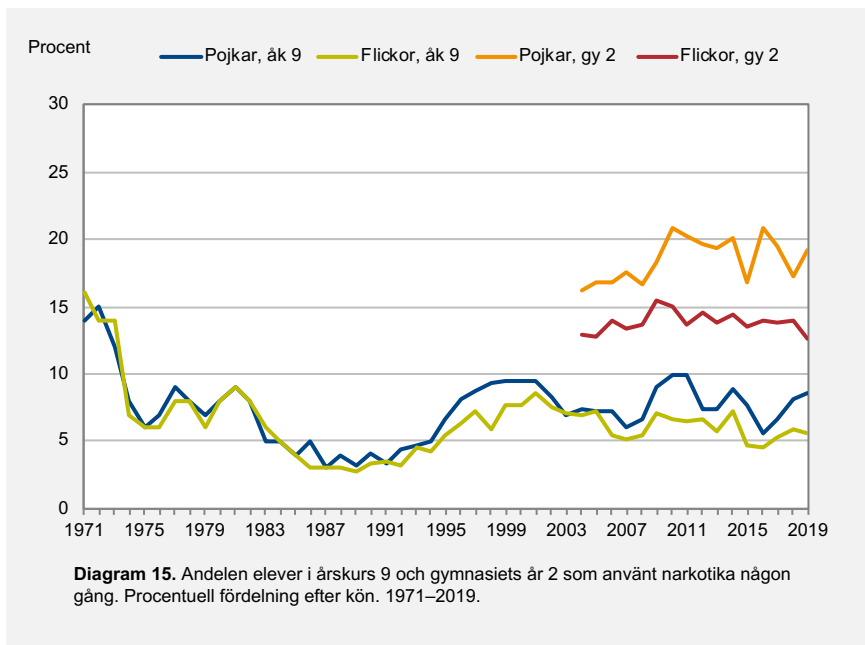
I följande avsnitt redogörs bland annat för utvecklingen av narkotikaanvändningen över tid bland skoleleverna, vilka preparat de använt och hur de fått tag på narkotikan.

Narkotikaerfarenhet

Eftersom frågor om narkotikaanvändning har funnits med i undersökningen om skolevers drogvanor under lång tid så har det vid några tillfällen förekommit förändringar av frågornas formulering. Även om det saknas belägg för att någon av förändringarna skulle haft en avgörande betydelse för resultatens jämförbarhet bör ändå en viss försiktighet iakttas vid jämförelser av enskilda värden mellan olika år. Samtidigt är det trenderna som är mest intressanta ur ett långsiktigt perspektiv och det finns inget som tyder på att frågeändringarna skulle ha medfört att utvecklingen över tid beskrivs på ett missvisande sätt.

Under 2019 svarade 9 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång använt narkotika (diagram 15 och tabell 70). Sedan mitten av 90-talet har nivån varierat mellan 5–10 %, och i det perspektivet är årets resultat inte särskilt avvikande även om värdet för pojkar var något högre jämfört med förra året. Av diagrammet framgår även att niorna uppvisade relativt omfattande narkotikaerfarenheter i början av 1970-talet och att periodens lägsta värden uppmättes under slutet av 1980-talet. Under hela mätperioden har könsskillnaderna varit förhållandevis små bland niondeklassarna, men i årets undersökning var skillnaden mellan pojkar och flickor signifikant.

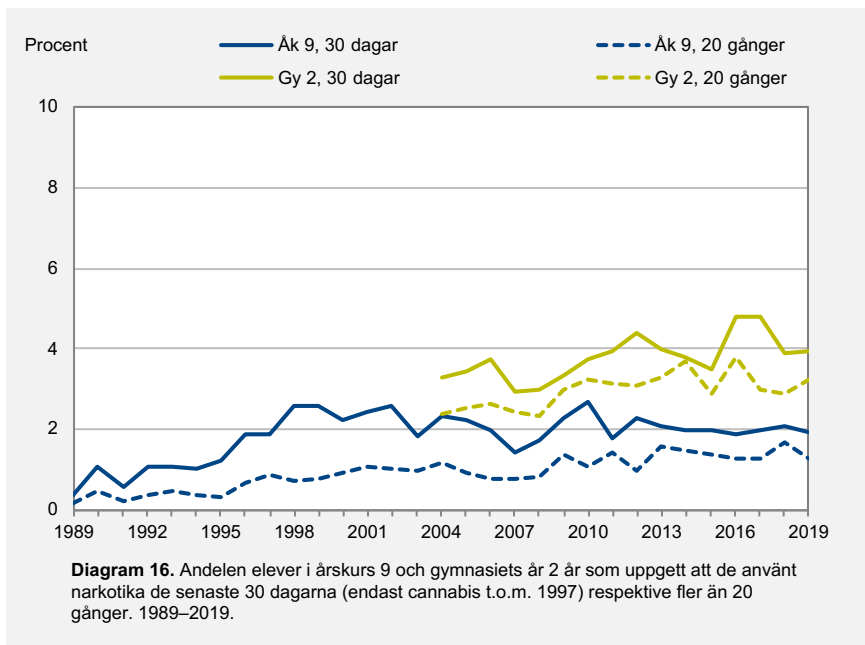
Jämfört med niondeklassarna är det mer än dubbelt så vanligt att eleverna i gymnasiet år 2 har använt narkotika. I årets undersökning svarade 19 % av pojkarna och 13 % av flickorna att de gjort detta någon gång (tabell 71), skillnaden mellan pojkar och flickor var signifikant. Under hela mätperioden har variationerna mellan åren varit små i flickornas konsumtion. Pojkarnas

konsumtion har däremot varierat sedan 2004. Mellan åren 2004–2010 skedde en ökning för att sedan stabiliseras runt 20 % under de följande fyra åren. Från 2014 har nivån pendlat mellan som lägst 17 % och som högst 21 %.

Sedan 2007 ställs frågor om årsaktuell narkotikaerfarenhet (mätt som användning senaste 12 månaderna) och av tabellerna 72–73 framgår att år 2019 rapporterade 6 % av nionorna och 13 % av gymnasieeleverna att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna.

Månadsaktuell användning (”senaste 30 dagarna”) är ett mått som kan användas för att ge en indikation på mera aktuell konsumtion. Andelen som rapporterade detta i årets undersökning var 2 % i nian och 4 % i gymnasiets år 2 (diagram 16 och tabellerna 74–75). Att ha använt narkotika de senaste 30 dagarna är alltså dubbelt så vanligt bland eleverna i andra året på gymnasiet jämfört med niondeklassarna. I båda årskurserna var det vanligare med månadsaktuell användning bland pojkarna och skillnaderna mellan pojkar och flickor var signifikanta i årets undersökning.

Som framgår av diagram 16 ökade andelen niondeklassare som använt narkotika senaste 30 dagarna från slutet av 1980-talet fram till slutet av 1990-talet men nivån har varit relativt oförändrad därefter. Andelen som använt narkotika 21 gånger eller mer har också ökat jämfört med 90-talets början, ökningen pågick fram till 2013, men har, precis som 30-dagarsprevalensen, stabiliserats under senare år (tabellerna 76–77). Även bland gymnasieeleverna var trenden inledningsvis uppåtående för både 30-dagarsprevalensen och att ha använt narkotika 21 gånger eller mer, men under senare år har kurvan planats ut. I årets undersökning svarade 4 % av gymnasieeleverna att de använt narkotika de senaste 30 dagarna och 3 % uppgav att de hade använt narkotika mer än 20 gånger, nivåerna är med andra ord oförändrade jämfört med 2018.

För att konstruera ett enkelt mått som kan indikera hur stor andel som har en mer aktuell konsumtion av narkotika kan en titta på andelen som använt narkotika under den senaste månaden bland dem som använt narkotika någon gång. Detta mått går att ta fram från 70-talets början för eleverna i årskurs 9 och resultaten visar att ca 35 % hade en aktuell konsumtion av narkotika under 70-talet men att andelen sjönk till ca 20 % under 80-talets slut. Därefter skedde en uppgång och från millennieskiftet är det omkring 30 % av eleverna i nian som har en aktuell konsumtion av narkotika enligt denna definition.

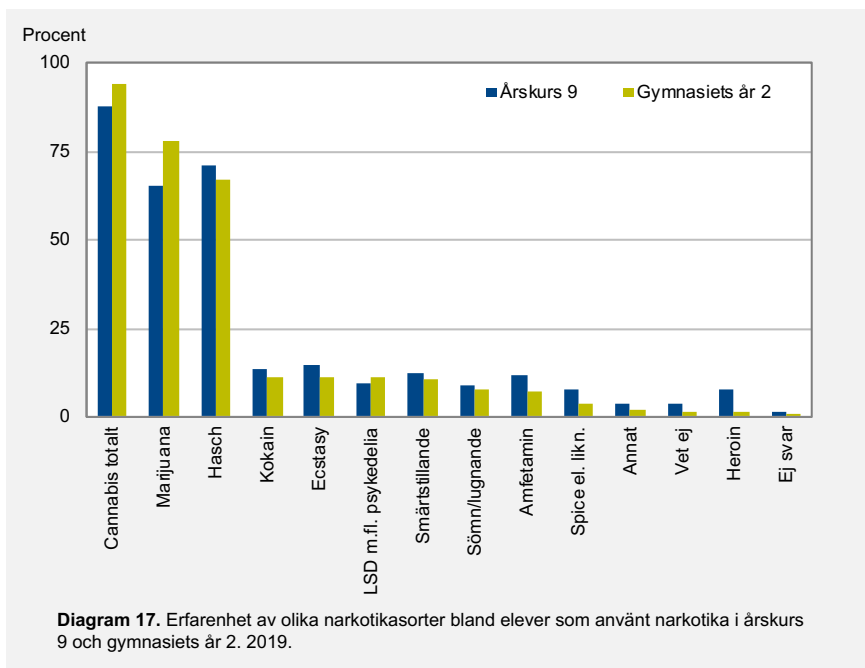
Perioder när livstidsprevalensen är lägre tycks det således vara en relativt sett mindre andel av dem som testat narkotika som också har en aktuell konsumtion, och vice versa. Samtidigt kan det vara vanskligt att använda 30-dagarsmättet på detta sätt bland så pass unga personer eftersom debuten kan ligga nära undersökningstillfället i tid, och att inga uttalade vanor heller befästs i en så ung grupp. Bland gymnasieeleverna ligger kvoten i genomsnitt på knappt 25 % alltsedan 2004. Att kvoten är högre bland niondeklas-sarna kan alltså delvis bero på att de yngre eleverna i högre grad gjort sin narkotikadebut nära inpå undersökningens genomförande, samtidigt som desto fler narkotikaerfarna gymnasieelever inte fortsatt med sin användning.

Sammantaget kan det sägas att även om narkotikaerfarenheten varit relativt stabil de senaste tio åren, så visade konsumtionsutvecklingen bland dem som väl använt narkotika på en viss ökning, men ökningen har avstannat de senaste åren.

Erfarenhet av olika narkotiska preparat

I enkäten ställs ett antal följdfrågor till de elever som uppgett att de använt narkotika. Bland annat efterfrågas vilka preparat som använts. Detta besvaras genom fasta svarsalternativ men eleverna har också möjlighet att i klartext skriva vad de använt. De fasta alternativen har reviderats under åren som gått och de exakta formuleringarna för de olika preparaten återfinns i bilaga 1 och av tabellerna 78–79 framgår under vilka år olika preparat efterfrågats.

Av diagram 17 framgår vilka narkotikasorter de narkotikaerfarna eleverna uppgett att de använt 2019. Diagrammet är sorterat efter hur vanliga preparaten var i gymnasiet. Den absoluta majoriteten har använt cannabis (i form av hasch eller marijuana) vilket uppgavs av totalt 94 % av gymnasieeleverna och 88 % av eleverna i årskurs 9 med narkotikaerfarenhet. Det kan noteras att marijuana numera är den vanligaste cannabisvarianten bland gymnasieeleverna, för tio år sedan var hasch vanligast. Bland niondeklassarna var hasch något vanligare än marijuana.

Sedan 2012 finns spice ("spice eller liknande rökmixar") med som alternativ i frågan om vilken sorts narkotika som använts. Av de narkotikaerfarna eleverna i årets undersökning svarade 8 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiets år 2 att de hade använt spice. Detta sätter syntetisk cannabis på tionde plats bland både niondeklassarna och gymnasieeleverna. När frågan introducerades och fram till 2016 var spice det tredje vanligaste preparatet, användningen av spice har alltså minskat markant bland skolungdomarna sedan frågan introducerades. För en mer utförlig beskrivning av användningen av spice och liknande preparat hänvisas till kapitlet *Nya psykoaktiva substanser*.

Övriga preparat var, precis som tidigare år, betydligt mer sällsynta bland både niondeklassare och gymnasieelever. Sett till samtliga elever var det endast någon enstaka procent i respektive årskurs som använt exempelvis amfetamin, ecstasy, kokain eller sömn-/lugnande medel utan läkarordination (tabellerna 78-79).

Cannabis (hasch/marijuana) var alltså den allra vanligaste narkotikasorten eleverna använt. Av tabellerna 80–81 framgår att bland elever som testat narkotika var det 11 % i årskurs 9 och 5 % i gymnasiets år 2 som inte använt cannabis utan enbart använt annan narkotika.

I skolundersökningen får eleverna svara på frågan om de någon gång använt receptbelagda sömn- eller lugnade läkemedel, smärtstillande läkemedel eller centralstimulerande läkemedel utan läkares ordination. Användning av dessa beskrivs närmare i kapitlet *Läkemedel* men det kan konstateras att det är betydligt lägre andel som rapporterat användning av dessa preparat när frågor om detta ställs i en narkotikakontext. En förklaring kan vara att de flesta inte känner till att detta rent juridiskt är att betrakta som narkotikaanvändning. Om de elever som uppgett att de använt receptbelagda läkemedel utan läkares ordination definierades som narkotikaerna skulle andelarna som någon gång använt narkotika uppgå till 14 % i nian (bland både pojkar och flickor) respektive 21 % i gymnasiets år 2 (24 % bland pojkarna och 18 % bland flickorna).

Frekvensen av cannabisanvändningen

Eftersom cannabis är det i särklass vanligaste preparatet eleverna använt är det intressant att se hur frekvensen av cannabisanvändningen utvecklats över tid. Sådana uppgifter finns tillgängliga från 1989 och redovisas i tabellerna 82–85, där elever som redovisat hur många gånger de använt cannabis ingår, dels relaterat till samtliga elever och dels relaterat till enbart cannabiserna elever.

I början av 1990-talet hade knappt hälften av nionorna som använt cannabis gjort detta endast en gång, från mitten av 90-talet sjunker denna andel och de senaste åren har nivån bland niondeklassarna legat runt knappt 30 %. Även bland gymnasieeleverna har trenden varit nedåtgående, de inledande åren var det ca 30 % av dem som testat cannabis som gjort det vid endast ett tillfälle. I årets undersökning svarade 25 % av de cannabiserna gymnasieeleverna att de endast använt cannabis en gång.

Samtidigt har andelen elever med en mer frekvent användning ökat bland niondeklassarna och i årets undersökning svarade 15 % av de cannabiserna eleverna att de använt cannabis mer än 20 gånger. Sammantaget är den långsiktiga trenden bland niondeklassarna att de som har använt cannabis har ökat sin användning sett till antalet konsumtionstillfällen. Denna bild bekräftas i en studie av Gripe m.fl. (2018), i studien undersöks bland annat det genomsnittliga antalet gånger som cannabiserna niondeklassare använt cannabis mellan 1989–2016. Resultaten från studien visar att det genomsnittliga antalet konsumtionstillfällen ökat från 4 gånger 1989 till 13 gånger år 2016 (Gripe, Danielsson m.fl. 2018).

Bland gymnasieeleverna ökade andelen bland de cannabiserna som använt cannabis 21 gånger eller mer fram till 2013, därefter har utvecklingen planats ut med vissa tecken på en nedgång. I år svarade 18 % att de använt cannabis 21 gånger eller fler jämfört toppåret 2013 då 21 % uppgav detta, nedgången jämfört med 2013 var dock inte signifikant.

Från vem kommer narkotikan?

De elever som använt narkotika får sedan 2007 svara på hur de fick tag på den och dessa tidsserier redovisas i tabellerna 86–87. Som framgår av tabellerna var det 51 % av eleverna med narkotikaerfarenhet i årskurs 9 och 61 % i gymnasiet år 2 som svarade att det var via kompisar eller pojk-/flickvänner som de fått tag på narkotika. Näst vanligast var alternativet ”annan, t.ex. langare”, följt av ”bekant”. Alternativen ”internet”, ”syskon” samt ”läkare” var förhållandevis ovanliga och nämndes av några procentenheter vardera. Några större skillnader i anskaffningskällor råder inte mellan gymnasiet och grundskolan.

Inställning till narkotikaanvändning

I årets undersökning svarade 25 % i nian och 35 % på gymnasiet att de under senaste året erbjudits att prova eller köpa narkotika (tabellerna 66–67). Det är betydligt fler än som faktiskt använt narkotika senaste 12 månaderna. Ganska många menar även att de skulle kunna skaffa fram cannabis inom en 24-timmarsperiod om de så önskade. Detta angavs av 19 % av niorna och 28 % av gymnasieeleverna (tabellerna 108–109). Även dessa nivåer är högre jämfört med hur många som använt narkotika. Här framkommer att även om narkotika i viss mån förekommer i ungdomarnas miljöer, så har många som haft (upplevd) möjlighet att prova narkotika alltså avstått från att göra det.

Ovanstående visar i sin tur på betydelsen av ungdomars inställning och attityder, samt att tillgängligheten till droger bara är en del i sammanhanget. Samtidigt kan det noteras att bland elever som inte använt narkotika i nian är andelen som haft lust att göra detta ungefär lika stor som andelen som faktiskt provat (ca 8 %). I gymnasiet år 2 var det ca 10 % som haft lust att använda narkotika utan att ha gjort så (tabellerna 68–69).

Sedan 2007 tillfrågas eleverna hur riskabelt (fysiskt såväl som psykiskt) de uppfattar att användningen av olika droger är. År 2019 uppgav 21 % av niondeklassarna och 19 % av gymnasieeleverna att de uppfattade det vara förknippat med stor risk att prova cannabis 1–2 gånger och ungefär hälften både i årskurs 9 och gymnasiet år 2 menade att det är stor risk att använda cannabis varje helg.

Formuläret justerades 2012 och ecstasy och amfetamin utgick ur frågan om riskuppfattning medan snus istället inkluderades. Detta ledde till förskjutningar i farlighetsbedömningen inte minst för cannabis, vilket försvårar möjligheten att följa utvecklingen över tid. Trots tidsseriebrottet kan trenden ändå sammanfattas som att den upplevda skaderisken förknippat med att testa cannabis 1–2 gånger tycks ha minskat, eftersom trenden är nedåtgående.

ende för gruppen som uppgett stor risk medan allt fler menar att risken är liten eller obefintlig. Även om cannabis uppfattas som en mindre riskfylld drog att testa så är andelen som någon gång använt narkotika fortsatt stabil bland niondeklassare. Inte heller bland gymnasieeleverna återspeglas den minskade respekten för cannabisanvändning i de faktiska andelarna som svarat att de någon gång använt narkotika.

Nya psykoaktiva substanser

Tony Nilsson

Nya och huvudsakligen syntetiska substanser tillförs marknaden och ett vanligt introduktions- och spridningsmedium för dessa preparat har varit internet. Därför benämns dessa substanser ofta som nätdroger. Andra benämningar är exempelvis nya psykoaktiva substanser (NPS), designerdroger eller research chemicals (RC-droger).

Poängen med att introducera nya substanser på marknaden (presentera kemiska substanser som droger) är att de ofta inte omfattas av någon speciell kontroll (därav den ibland förekommande benämningen legal highs) och därför inte är olagliga, vare sig att sälja eller köpa. Inte desto mindre kan mänsklig konsumtion av substanserna vara hälsofarlig och under den period då nya så kallade nätdroger tillförts marknaden har ett flertal dödsfall och andra allvarliga skador orsakade av de nya drogerna rapporterats (se t.ex. Socialstyrelsen 2016).

Flertalet av de substanser som introducerats på senare år har därför alltefter som hamnat under någon form av kontroll under exempelvis narkotiklagstiftningen eller lagen om hälsofarliga varor vartefter de klassificerats som sådant. Det har emellertid hänt att en substans som klassificerats och som därmed blivit olaglig att sälja, bytts ut mot en variant som liknar den ursprungliga substansen men med viss kemisk modifiering. Den nya modifierade versionen av substansen kan sedan i sin tur säljas fram till dess att också den hunnit utredas och eventuellt klassas som hälsofarlig vara eller narkotika.

Inom begreppet nätdroger ryms till exempel cannabislänkande substanser och centralstimulerande medel. Ibland förekommer dock att även mera traditionella läkemedel faller in under benämningen. Begreppet nätdroger är således heterogent och innefattar droger med vitt skilda ursprung, verkan och styrka men också olika grad av reglering.

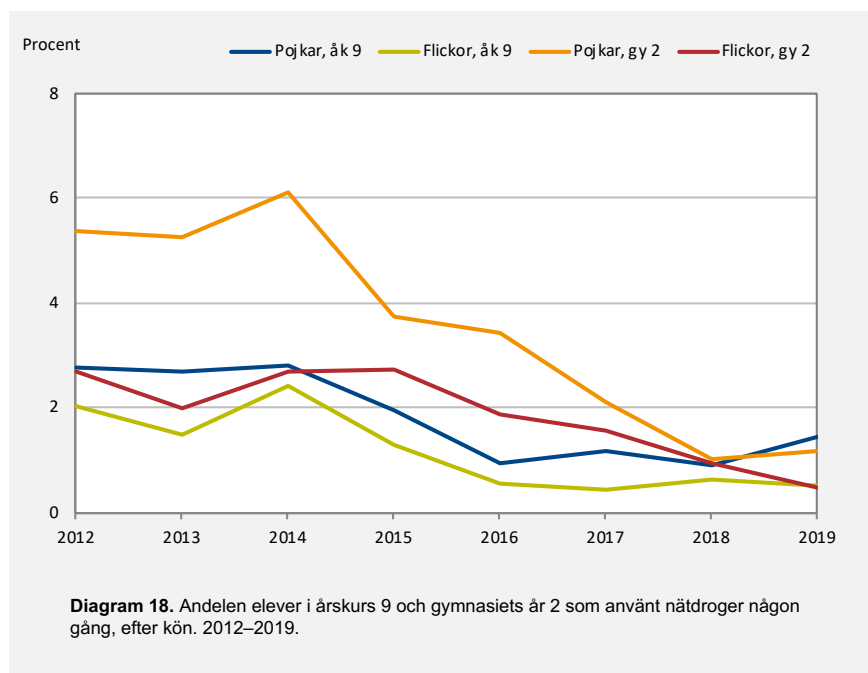
Användning

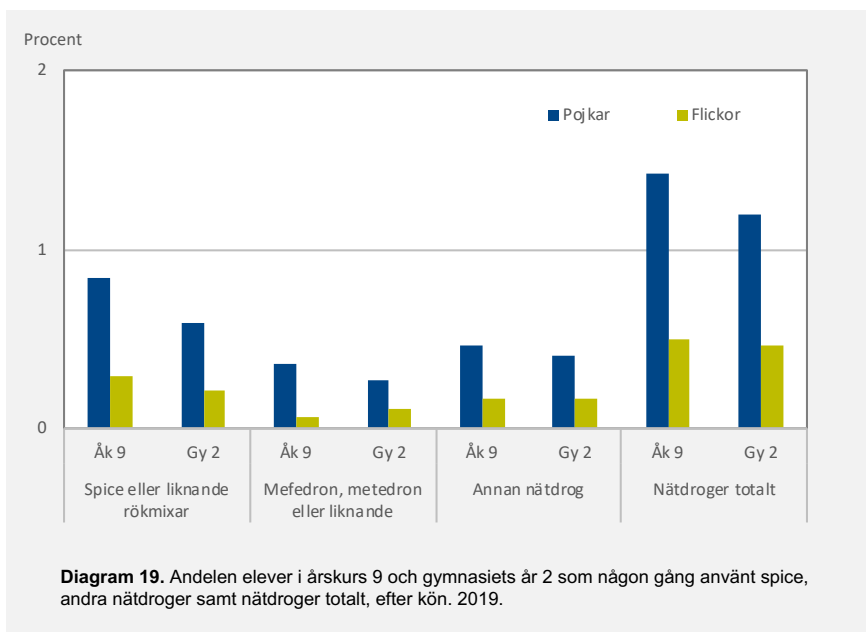
Sedan år 2012 har CAN ställt frågor om så kallade nätdroger i skolundersökningen. Frågorna avser att fånga användning av alla sådana substanser, oavsett om de var olagliga eller inte vid konsumtionstillfället.

Av den anledningen separeras (och föregår) frågor om nättdroger de frågor som handlar om narkotika. Spice (eller liknande rökmixar) som är den vanligaste nättdrogen bland skoleleverna förekommer dock även som ett alternativ som de narkotikaerfarna eleverna kan uppgge i listan över olika narkotikasorter de har använt. Flera av de aktiva substanser som vanligtvis förekommer i olika sammansättningar av spice är numera också klassificerade som narkotika eller hälsofarlig vara.

Av diagram 18 (se även tabellerna 90–91) framgår att det till och med år 2014 var drygt 2 % av eleverna (pojkar och flickor tillsammans) i nian som uppgav att de någon gång använt nättdroger medan detta motsvarades av cirka 4 % av gymnasieeleverna. Därefter har andelarna sjunkit kontinuerligt, undantaget årskurs 9 mellan 2018 och 2019. År 2019 uppgav cirka 1 % i både årskurs 9 och i gymnasiets år 2 att de någon gång använt nättdroger.

Som framgår av diagram 18 var könsskillnaderna i gymnasiets år 2 något större när frågan började ställas år 2012 jämfört med slutet av tidsperioden. I årskurs 9 har skillnaden mellan könen varit liten generellt sett under hela perioden.

I diagram 19 framträder att spice eller liknande rökmixar  r den n tdrogsgrupp som det är vanligast att pojkar och flickor i båda årskurserna uppgett att de använt någon gång.

I rapporten Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de? av Leifman & Henriksson (2013) analyserades elevernas svar om erfarenheter av dessa substanser från 2012/2013 närmare. Där framgår tydligt att de som använt så kallade nätdroger har betydligt mer avancerade drogvanor  n övriga elever. Majoriteten av dem som använt nätdroger hade exempelvis också erfarenhet av att ha använt cannabis eller annan narkotika – och ytterst få befanns vara ”rena” n tdrogsanv ndare (elever som endast använt nätdroger och inte andra droger). Vidare konstaterades att eleverna med erfarenheter av nätdroger också uppvisade högre ansamling av olika riskfaktorer jämfört med övriga elever och att de hade egenskaper liknande elever som använt annan narkotika  n cannabis (Leifman & Henriksson, 2013).

Anskaffning

Eleverna har tidigare  r även fått uppges om de själva köpt någon n tdrog via internet. Eftersom denna fråga justerades 2013 och inte ställdes 2019 redovisas endast resultat för åren 2013–2018 (tabellerna 88–89). V ldigt få av alla elever, såväl i nian (0,6 %) som i gymnasiet (0,3 %), svarade 2018 att de

någon gång köpt nättdroger via internet, vilket var lägre än exempelvis åren 2013 och 2014. Tidigare analyser (Henriksson, 2017) har visat att om man studerar dem som själva använt nättdroger (år 2016–2017, sammanslaget) har ca 50 % av eleverna i årskurs 9 köpt sådana substanser, motsvarande nivå i gymnasiet var 26 %. Detta innebär alltså att bland dem som använt sådana medel har hälften eller mer än hälften av dem inte själva införskaffat dem via internet utan fått tag i dem på annat sätt. Ett rimligt antagande utifrån ovanstående är att många unga får tag på nättdroger på samma sätt som de får tag på till exempel cannabis och alkohol, det vill säga genom kompisar eller bekanta.

Läkemedel

Anna Englund

Sedan slutet av 1970-talet har elever som deltagit i skolundersökningen fått besvara frågor kring användning av läkemedel. Många läkemedel är klassade som narkotika eftersom de bland annat kan framkalla rus och beroende (Läkemedelsverket, 2019). Detta gör att de kan vara intressanta ur ett missbruksperspektiv. De vanligaste läkemedelspreparaten som kan skapa beroende är sömnmedel och lugnande medel av bensodiazepintyp samt smärtstillande läkemedel som ofta utgörs av opioider (Johansson & Wallhed Finn, 2012). Narkotikaklassade läkemedel utgör en betydande del av samhällets totala narkotikaanvändning och är sedan 2007 den preparatgrupp som näst efter cannabispreparat beslagtas oftast av rättsväsendet (CAN, 2019). Opioider, i synnerhet syntetiska sådana, har även haft en betydande inverkan på det ökade antalet narkotikadödsfall som noterats i Sverige under de senaste åren (Leifman, 2016).

Enligt undersökningen Vanor och Konsekvenser, som utfördes 2017 bland Sveriges befolkning mellan 17–84 år, var det totalt uppemot 3,7 % som uppgav att de använt smärtstillande medel och omkring 2,4 % som använt sömn-/lugnande medel utan läkares ordination under de senaste 12 månaderna. Den sammanlagda nivån av dessa två typer av preparat uppgick till 5,3 % (Sundin m.fl. 2018).

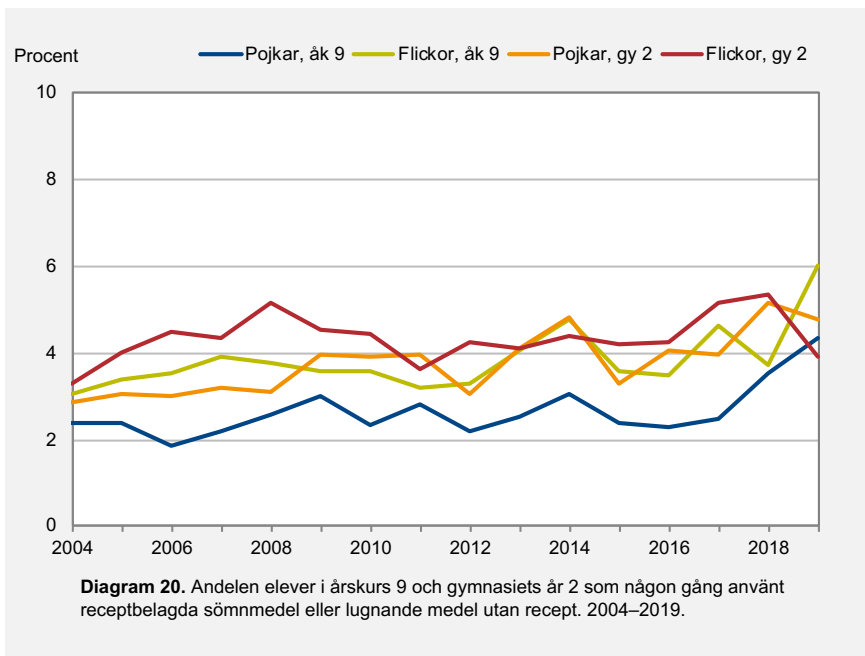
I detta avsnitt kommer först användning av sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkarordination att behandlas. Sedan redovisas användningen av smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Därefter presenteras resultat över icke-förskrivna användning av receptbelagda centralstimulerande läkemedel. Avslutningsvis redogörs för hur stor andel som använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte. Användningen av receptbelagda läkemedel syftar fortsättningsvis i denna text på sådan användning utan läkarordination.

Receptbelagda sömnmedel och lugnande läkemedel

Samtliga elever får svara på en fråga om de använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkarordination (t.o.m. 2013 efterfrågades även förskrivna användning av sådana medel).

Perioden 1989 till och med 2003 var frågan uppdelad på sömnmedel respektive lugnande medel. Under denna period var nivåerna något högre jämfört med följande år (Guttormsson, 2014). Sannolikt är detta en effekt av att sömnmedel respektive lugnande medel mättes med separata frågor, liksom att bensodiazepiner inte skrevs ut i frågan. Frågeändringen har bedömts vara av betydelse för resultatens jämförbarhet (se tabell 94). Mellan 1989–2003 har det skett en liten men successiv ökning av användningen av sömnmedel samt lugnande medel bland eleverna i årskurs 9. På grund av frågeförändringen visas utvecklingen av icke-förskriven användning av sömnmedel eller lugnade läkemedel endast från 2004 i diagram 20.

Sedan 2004 har andelen elever i årskurs 9 som uppgett att de någon gång använt sömnmedel eller lugnande läkemedel rört sig omkring 3 %. Bland gymnasieeleverna har nivåerna i regel varit någon procentenhet högre jämfört med årskurs 9 och legat omkring 4 %. Utvecklingen, sedan 2004, kan i båda årskurserna beskrivas som relativt stabil. Dock har nivåerna varierat något och i år var det 5 % både i årskurs 9 i gymnasiet år 2 som uppgett att de någon gång använt sömnmedel eller lugnande läkemedel. Jämförs årets värden i årskurs 9 med vad som framkom i 2012 års undersökning syns en liten men statistiskt säkerställd ökning mellan dessa år. I årskurs 9 har flickornas värden legat något högre än pojkarnas under i stort sett hela perioden från 1989 och så var fallet även i årets undersökning (pojkar 4 % och flickor 6 %). I gymnasiet var det ingen signifikant skillnad mellan årets värde och fjolårets och ingen ökning har heller skett jämfört med 2012. Förhållandet mellan pojkar och flickor var mer jämnt jämfört med årskurs 9 då pojkarnas andel uppgick till 5 % och flickornas till 4 % i årets mätning men skillnaden var dock inte signifikant.

Mer aktuell användning kan följas sedan 2012 genom att eleverna uppgett ifall så skett under de senaste 30 dagarna. I år var det 2 % i årskurs 9 och 1 % i gymnasiets år 2 som svarade att de använt sömnmedel eller lugnande medel under de senaste 30 dagarna.

Receptbelagda smärtstillande läkemedel

I 2015 års undersökning infördes en fråga kring användning av receptbelagda smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Som exempel på detta angavs ett antal preparat av opioidtyp. Bland elever i årskurs 9 var det i årets undersökning totalt 5 % som uppgav att de någon gång använt receptbelagda smärtstillande läkemedel. Det var ingen signifikant skillnad mellan pojkar och flickor. I årskurs 9 har det i och med årets mätning skett en liten men statistiskt säkerställd ökning sedan 2015 då frågan började ställas. I gymnasiets år 2 var motsvarande andel 6 % av samtliga elever. Inte heller i denna årskurs kunde någon statistiskt säkerställd skillnad uppmätas mellan pojkar och flickor (tabellerna 96–97). Andelen bland samtliga elever var i stort sett densamma som 2015.

Bland eleverna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 uppgav knappt 2 % i vardera årskurserna att de använt smärtstillande medel under de senaste 30 dagarna.

Receptbelagda centralstimulerande läkemedel

För att få en mer heltäckande bild av skolelevers användning av receptbelagda läkemedel som intagits utan läkares ordination lades en fråga till kring användning av receptbelagda centralstimulerande läkemedel utan läkares ordination i årets undersökning. Som exempel på detta angavs läkemedel som används vid bland annat ADHD-behandling. I årskurs 9 var det totalt sett, 3 % (4 % av pojkarna och knappt 3 % av flickorna), som uppgav att de någon gång använt receptbelagda centralstimulerande läkemedel utan läkares ordination i årets undersökning. Skillnaden mellan pojkar och flickor var statistiskt säkerställd. I gymnasiets år 2 var motsvarande andel 4 % av samtliga elever. Uppdelat på pojkar och flickor var nivåerna 5 % respektive 2 %. Även i denna årskurs kunde statistiskt säkerställd skillnad uppmätas mellan pojkar och flickor (tabellerna 100–101).

Om livstidsanvändningen av de tre läkemedelstyperna läggs samman uppgår de totala andelarna som någon gång använt receptbelagda läkemedel utan läkares ordination till uppemot 10 % i både årskurs 9 och gymnasiets år 2. En förhållandevis liten andel, 1 % i båda årskurserna, angav att de använt samtliga preparat men det innebär att viss överlappning förekommer och att den totala andelen ökar när en läkemedelstyp tillkommer.

Tabell B. Andel som någon gång använt icke-förskrivna receptbelagda läkemedel. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procent. 2019.

Årskurs 9	Pojkar	Flickor	Alla
Sömn/lugnande läkemedel	4,3	6,0	5,2
Smärtstillande läkemedel	5,0	5,6	5,4
Centralstimulerande läkemedel	4,0	2,7	3,5
Totalt läkemedel	9,1	10,5	9,9

Gymnasiets år 2	Pojkar	Flickor	Alla
Sömn/lugnande läkemedel	4,8	3,9	4,6
Smärtstillande läkemedel	6,0	5,2	5,8
Centralstimulerande läkemedel	5,0	2,0	3,7
Totalt läkemedel	10,7	8,4	9,7

I skolundersökningen får elever som svarat ja på frågan om de någon gång använt narkotika besvara en följdfråga och specificera vilken typ av narkotika de använt. Som exempel listas hasch, marijuana, kokain, och amfetamin samt även sömn-/lugnande medel och smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Bland samtliga skolelever som deltagit i undersökningen rapporterades erfarenhet av sömn- eller lugnande läkemedel av omkring 1 % av eleverna i årskurs 9 och gymnasiet år 2. När det gäller smärtstillande läkemedel var det 1 % av niondeklassarna och 2 % av gymnasieeleverna som uppgav sådan användning under detta frågeparaply (tabellerna 78–79). En eventuell förklaring till att dessa andelar är lägre än de som uppmätts under de enskilda frågorna kring läkemedlen kan bero på att de flesta förmodligen inte känner till att detta rent juridiskt är att betrakta som narkotikaanvändning.

Om de elever som uppgett att de någon gång använt receptbelagda läkemedel utan läkares ordination definierades som narkotikaerfarna skulle andelarna som någon gång använt narkotika uppgå till 14 % i nian (bland både pojkar och flickor) respektive 21 % i gymnasiet år 2 (24 % bland pojkarna och 18 % bland flickorna).

Läkemedel i kombination med alkohol

Det framgår inte av denna undersökning varför läkemedel använts utan läkares ordination. Det behöver inte nödvändigtvis vara i berusningssyfte utan det kan även handla om självmedicinering med läkemedel man fått tag på från exempelvis föräldrar eller kompisar. Samtidigt går det att konstatera att en del elever inte är främmande för att använda läkemedel för att berusa sig. Detta uppenbaras av frågan ”Har du någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte?” (diagram 21 och tabellerna 102–103). I detta fall kan elevernas svar avse både receptfria och receptbelagda läkemedel.

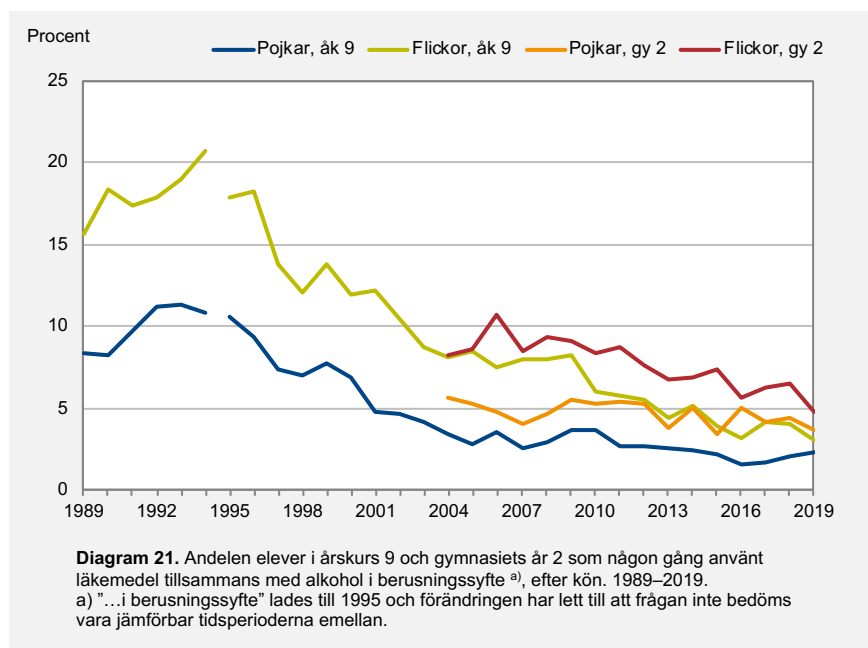
Att blanda läkemedel med alkohol har efterfrågats i undersökningen i årskurs 9 sedan slutet på 1970-talet och i gymnasiet sedan 2004. Frågan har under åren genomgått vissa förändringar och åtminstone för flickorna i årskurs 9 tycks den frågevariant som användes 1989–1994 ha mätt fenomenet på en något högre nivå. Förändringarna till trots framgår att användandet av läkemedel i kombination med alkohol har minskat i båda årskurserna sedan dessa beteenden började mätas.

År 2019 var det omkring 3 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiet år 2 som svarade att de i berusningssyfte någon gång kombinerat alkohol med läkemedel.

Detta beteende har tidigare varit vanligare bland flickor än bland pojkar men andelen pojkar och flickor som har kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte skiljer sig inte signifikant från varandra år 2019.

Från år 2012 får eleverna även svara på om de kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte under de senaste 30 dagarna. Bland samtliga elever motsvarar detta omkring 1 % i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2.

Elever som svarat att de någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte får i en öppen fråga fylla i vad de använt. De vanligast omnämnda läkemedlen i detta sammanhang är receptfria värktabletter t.ex. Alvedon och Ipren. Det är inte troligt att dessa läkemedel ger någon extra berusning vid alkoholintag, däremot kan mycket negativa effekter uppstå, t.ex. kan ett långvarigt och högt alkoholintag tillsammans med paracetamol ge allvarliga skador på levern (1177 Vårdguiden, 2019). Därefter nämns centralstimulerande läkemedel som används vid bland annat ADHD-behandling. I viss mån uppges även andra receptbelagda läkemedel, exempelvis bensodiazepiner och smärtstillande preparat av opioidtyp. Kombinerat sådana läkemedel med alkohol kan mycket allvarliga och livshotande tillstånd uppstå (mer information om detta återfinns på t.ex. www.1177.se). Dessa kombinationer var emellertid mindre vanliga.

Det finns en viss samvariation mellan att å ena sidan ha använt receptbelagda läkemedel utan recept och att ha kombinerat läkemedel och alkohol i berusningssyfte. Av dem som i årets undersökning någon gång använt icke-förskrivna läkemedel av ovan nämnda sorter har 16 % i årskurs 9 och uppemot 24 % i gymnasiets år 2 också kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte.

Sammanfattningsvis kan sägas att den icke-läkarförskrivna användningen av sömnmedel eller lugnande läkemedel, ofta av bensodiazepintyp, har ökat något över tid. Sedan 2004 har nivån varit relativt stabil men sedan år 2012 syns en liten ökning bland eleverna i årskurs 9. En stor andel av eleverna som uppgett användning av icke-förskrivna läkemedel verkar inte betrakta beteendet som narkotikaanvändning. Att kombinera alkohol med olika läkemedel har minskat över tid, detta framgår tydligt i nian, där nedgången inleddes i mitten av 1990-talet men även bland gymnasieeleverna har detta blivit mindre vanligt. Detta kan delvis hänga samman med utvecklingen av elevernas alkoholkonsumtion.

Dopning

Anna Englund

Dopningsmedel som anabola androgena steroider (AAS) och tillväxthormon har sedan lång tid tillbaka förekommit inom idrottssammanhang i prestationshöjande syfte. Indikationer på att användningen av hormondopning spred sig utanför idrottsrörelsen var en bidragande orsak till införandet av Dopningslagen 1992 (SOU 2008:120). Denna reglerar och förbjuder hantering och användning av hormondopningsmedel (SFS 1991:1969).

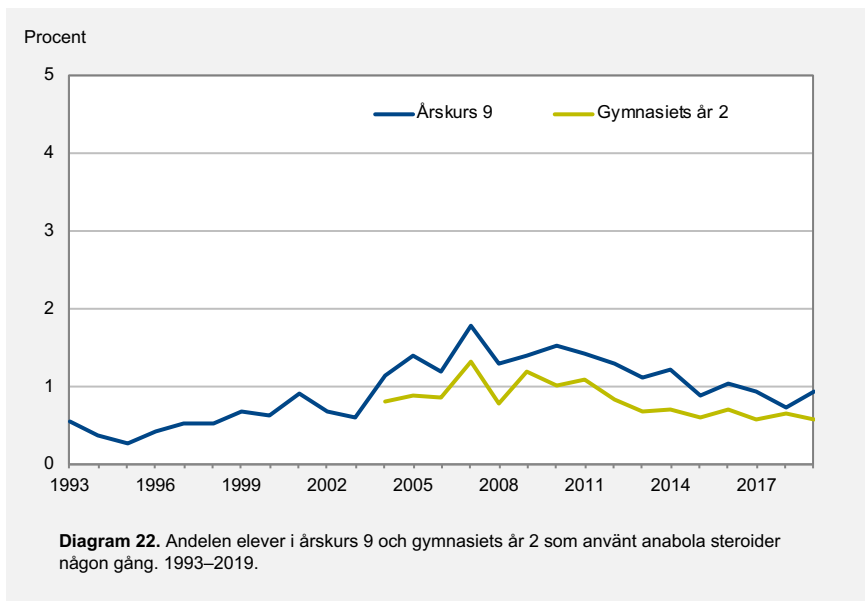
År 1993 infördes frågor om användning av hormondopning i skolenkäten. Erfarenheten av tillväxthormon visade sig vara praktiskt taget obefintlig bland skolungdomarna och frågorna om detta utgick 2004. I följande avsnitt beskrivs utvecklingen av erfarenheter av anabola androgena steroider (även kallat anabola steroider eller AAS i denna text) bland skolelever i årskurs 9 och gymnasiets år 2.

I regeringens ANDT-strategi anges ett antal så kallade kärnindikatorer där utvecklingen ska följas. För dopning bland skolelever gäller detta livstids-erfarenheten samt att ha använt anabola androgena steroider under de senaste 12 månaderna (Socialdepartementet 2013).

Sedan 1993, då frågan om livstidsanvändning av anabola androgena steroider började ställas¹, har någon procent av eleverna i årskurs 9 svarat att de någon gång använt detta. I årets undersökning (2019) uppgick andelen till 0,9 % (tabell 104 och diagram 22). Även om förändringarna är mycket små mellan åren syns en liten men nedåtgående trend sedan 2010 då nivån låg på 1,5 %. Även andelen gymnasieelever som någon gång använt anabola androgena steroider har legat runt 1 % sedan mätningarna startade år 2004. I 2019 års undersökning svarade 0,6 % att de någon gång använt AAS (tabell 105 och diagram 22).

Av diagram 22 framgår att gymnasieelevernas värden för livstids-erfarenheten av AAS-användning ligger något under niornas. Även om livstids-prevalensen förskjuts med två år, så att samma årskull beaktas, kvarstår detta mönster till stor del. Orsakerna till detta förhållande kan vara flera.

¹ Frågan om erfarenhet av AAS har justerats ett antal gånger sedan den infördes, utan att detta har lett till några uppenbara resultatförändringar (av fotnoten i tabell 104 framgår vilka år det skett). Frågeändringen 2004 förefaller emellertid utgöra ett undantag, även om det saknas underlag (t.ex. en split-half studie) för att säkert avgöra detta.

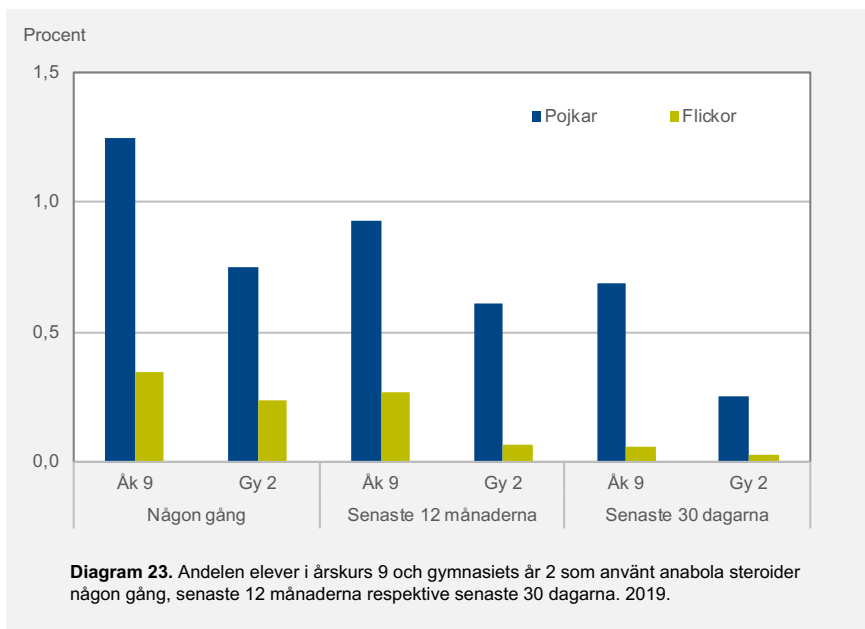

Ett skäl kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera dopningserfarenheter jämfört med niorna, ett annat skäl kan vara att de med dopningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå.

Sedan 2012 efterfrågas även användning under det senaste året samt under de senaste 30 dagarna. Andelen elever som uppgav att de använt AAS under de senaste 12 månaderna uppgick till 0,7 % i årskurs 9 och 0,4 % i gymnasiets år 2 (tabellerna 104–105).

I genomsnitt har omkring hälften av eleverna i årskurs 9 som någon gång provat anabola steroider använt preparatet under de senaste 30 dagarna (åren 2012 till 2019 sammanslaget). Detta förhållande är likartat även för gymnasieeleverna. I den begränsade grupp som provat AAS tycks det alltså vara en förhållandevis stor andel som har en pågående användning av AAS (givet att inte debuten skett nära inpå undersökningstillfället, vilket skulle förta 30-dagarsmåtts styrka vad gäller att indikera en pågående konsumtion). Kvoten mellan månadsaktuell användning och livstidserfarenhet är relativt hög jämfört med exempelvis den för narkotika.

Oavsett vilken tidsrymd användningsfrågorna avser blir det uppenbart att pojkarna rapporterar mer erfarenheter av AAS än vad flickorna gör. Detta illustreras även i diagram 23. Erfarenhet av anabola steroider är som framgår generellt mycket ovanlig bland flickorna. Livstidserfarenheten var signifikant högre bland pojkarna jämfört med flickorna i båda årskurserna år 2019.

Mellan 2004–2012 går det att få en uppfattning om dopningserfarenhetens intensitet eftersom eleverna då fick ange om de använt anabola androgena steroider en gång, ett fåtal gånger respektive flera gånger/kurer. Runt sju av tio hade endast gjort så en eller ett fåtal gånger medan tre av tio använt dessa dopningsmedel i större omfattning än så. Under denna period förändrades inte intensiteten i användandet, vilken dessutom förefaller ha varit relativt begränsad.

För att kunna studera användning av narkotika bland de elever som använt anabola steroider har data från tre år, 2017-2019, slagits samman för att kunna generera ett tillräckligt stort elevantal för beräkningarna. Bland de elever som använt anabola steroider under de senaste 12 månaderna var det 43 % i årskurs 9 och 63 % i gymnasiet som även uppgav årsaktuell användning av narkotika. Dessa nivåer var betydligt högre än bland de som inte använt AAS där andelarna som använt narkotika under det senaste året uppgick till 5 % i årskurs 9 respektive 12 % i gymnasiets år 2.

Sammantaget framgår att trots att vissa frågeförändringar, så har en förhållandevis konstant andel av eleverna i årskurs 9 rapporterat erfarenhet av anabola steroider, omkring 1 % per år under de senaste ca 25 åren. Samtidigt syns en något nedåtgående utveckling vad gäller livstidserfarenheten av AAS mellan 2010 och 2019 i årskurs 9. För gymnasieeleverna gäller även där en stabil rapportering av AAS-användning (runt 1 %) sedan startpunkten år 2004.

Sniffning och boffning

Ulf Guttormsson

I detta kapitel beskrivs hur erfarenheter av sniffning/boffning har utvecklats över tid bland skolelever samt vilka typer av medel som eleverna rapporterar att de använt. Alltsedan starten 1971 har frågor om sniffning ingått i skolundersökningen. Eftersom beteendet har följts under så pass lång tid är det ofrånkomligt att frågornas utformning justerats, inte minst som det visat sig svårt att hitta tydliga och bestående definitioner för sniffning.

Vid undersökningens start handlade sniffning främst om inhalation av ångor från lättflyktiga lösningsmedel, till exempel tri och thinner. Under 2000-talet tillkom att inandas drivgaser från sprayförpackningar och butangas till cigarettändare. I samband med detta uppstod också benämningen boffning i tillägg till sniffningsbegreppet. Ordet boffa började förekomma i enstaka tidningsartiklar under 1990-talet och sedan 2009 mera frekvent¹. Att ungdomar använder begreppet boffning bekräftades 2011 i fokusgruppsintervjuer med skolelever (Gripe & Nyström 2013).

Vid formulärrevisionen 2012 förändrades därför sniffningsfrågan till att lyda ”Har du sniffat/boffat någon gång (t.ex. lim, spray)?”. Införandet av exempel i frågan var också en nyhet. Split-half testet som genomfördes i samband med formulärrevisionen visade att ändringen ledde till att resultatet blev signifikant högre med den nya frågeställningen (Raninen & Nyström 2013). Effekten av tidigare frågeförändringar är mera oklara (i brist på split-half tester). Att frågorna förändrats innebär att försiktighet måste iaktas vid jämförelser av resultaten från olika frågeperioder².

Sniffat någon gång

Sniffningserfarenhetens utveckling visas i diagram 24 (och tabellerna 92–93). År 2019 uppgav 4 % av eleverna i årskurs 9 och 3 % i gymnasiet år 2 att de någon gång provat att sniffa/boffa. Av tabell 92 framgår att sniffning var betydligt vanligare under 70-talet, i synnerhet om man beaktar

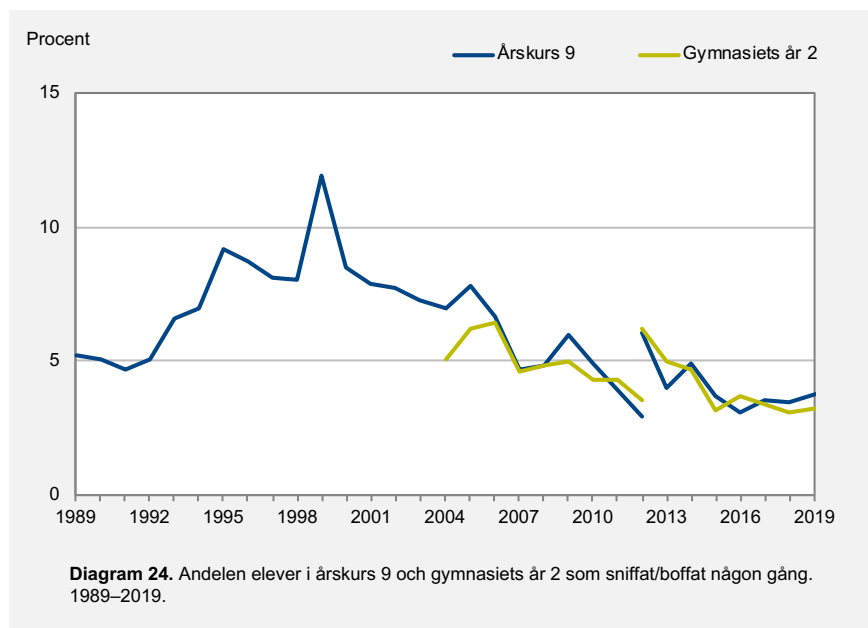
¹ Enligt sökning på ”boffa” i svensk tryckt press i Mediearkivet Retriever (2018-07-05).

² Frågorna inklusive svarsalternativen har ändrats 1972, 1973, 1983, 2007 och 2012. Detta beskrivs ingående i Skolelevers drogvanor 2012 och påtalas i tabellernas fotnoter.

att erfarenheterna mättes på ett sådant sätt att livstidsprevalensen underskattades åren 1973–1983³. År 1971 var det över 20 % av eleverna i nian som sniffat. Sedan millennieskiftet har sniffningstrenden varit mer eller mindre nedåtgående.

Att boffning tillkom som komplement till sniffning först 2012 verkar ha inneburit att sniffnings-/boffningsnivån underskattades under de närmast föregående åren (frågeförändringen illustreras med ett brott i linjerna i figuren). Med hänsyn tagen till att frågan numera innefattar begreppet boffa framstår alltså de senaste årens sniffningsresultat som särskilt låga. Perioden 2012–2019, då den senaste frågeställningen använts, har sniffningserfarenheten halverats i båda årskurserna och dessa nedgångar är statistiskt signifikanta.

Inga större könsskillnader har förekommit under de senaste tio åren i någon av årskurserna även om det kan noteras att pojkarnas resultat ofta ligger någon procentenhet högre.

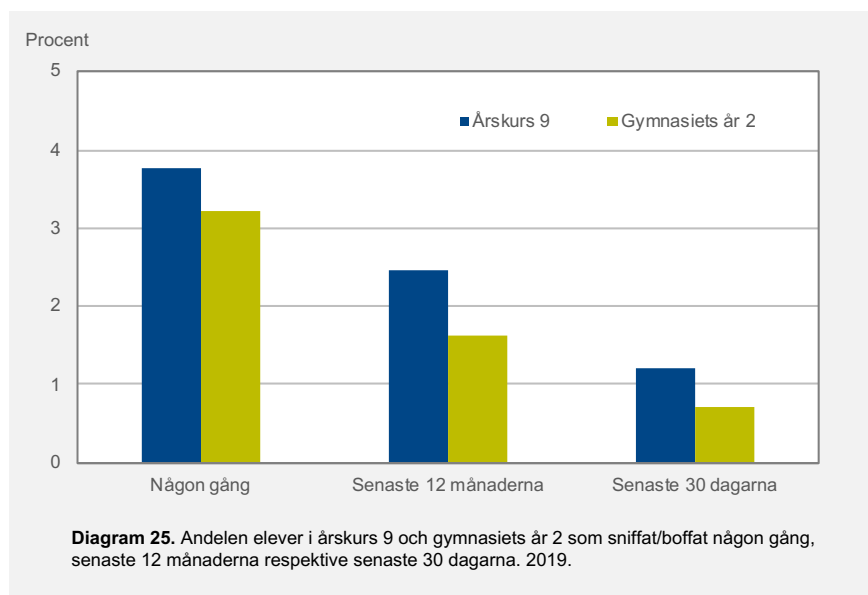

³ Frågan löd "Sniffar du?" och fångade alltså inte in de elever som provat men upphört med detta.

Noterbart är att ingen tydlig ökning av livstidsprevalensen sker mellan nian och gymnasiets år 2, vilket exempelvis är fallet med alkohol eller narkotika. Om niornas resultat förskjuts två år är det till och med så att samma årskull många gånger rapporterat något lägre prevalens i gymnasiet än i nian. Ett skäl till detta kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera sniffningserfarenheter än niorna, ett annat att de med sniffningserfarenheter i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasie-nivå. I de nationella skolundersökningarna i USA syns det tydligt att elever i gymnasieåldern återkommande rapporterar lägre livstidsprevalens för sniffning jämfört med elever i lägre årskurser (Johnston m.fl. 2019). Detta mönster finns alltså inte bara i Sverige.

Sniffningsaktualiteten

Sedan år 2000 finns uppgifter för årskurs 9 om hur många som sniffat senaste 30 dagarna (perioden 1989–1999 mättes hur många som ”fortfarande” sniffade). År 2019 uppgav 1 % av eleverna i båda årskurserna månadsaktuell sniffningserfarenhet (se diagram 25). Omkring en fjärdedel av eleverna i båda årskurserna som sniffat/boffat hade gjort så under de senaste 30 dagarna.

I jämförelse med exempelvis månadsaktuell alkohol-, tobaks- eller narkotikaanvändning är månadsaktuell erfarenhet av sniffning/boffning alltså ovanlig. Till skillnad från ovan nämnda substanser är dessutom månadsprevalensen i gymnasiet lägre än vad den är i nian. Detta tyder åter på att sniffning/boffning främst är något som yngre ungdomar sysslar med. Det högsta värdet för månadsaktuell sniffningserfarenhet som uppmätts var 3 % i årskurs 9 år 2005.

Typ av substans

De som uppger sniffnings-/boffningserfarenhet får ange vad de använt i en öppen fråga och år 2019 utnyttjade omkring hälften denna möjlighet. I början av millenniet var lim den enskilt vanligaste sniffningssubstansen (bland niorna), följt av ökande omnämningen av olika typer av spray⁴ (doftspray, hårspray etc.) samt annan gas (framförallt butangas). Gaser och sprayer har därefter åter blivit mindre vanliga och sedan ett antal år är lim åter klart vanligast igen. Det tycks alltså som att minskningen av sniffningen delvis beror på att allt färre använder sprayer/gaser (inklusive butangas, dvs. tändargas). Det förekom att lustgas (drivpatron i grädd- och sodasifoner) nämndes av enstaka elever 2019. En tydligare förändring mot tidigare år var att poppers gjorde ett större avtryck än tidigare och jämfört med bensin nämndes poppers av närapå dubbelt så många elever 2019.

Det förekommer även att substanser som egentligen inte räknas som sniffningsmedel rapporteras, exempelvis luktsnus, tvättmedel och inte minst olika typer av narkotika. Detta indikerar att det existerar en viss överrapportering av sniffningserfarenheten, samtidigt som underrapportering också kan förekomma.

⁴ Det förekommer att elever uppger hårspray, doftspray etc. eller märken som t.ex. Glade och AXE. Även om det inte står uttryckligen förutsätts att det är effekten av drivgasen i dessa förpackningar som eftertraktas. Därför räknas rapporteringar av olika sprayer in i samma grupp.

Spel om pengar

Johan Svensson

Riskerna med spel om pengar bland ungdomar är inte lika uppenbara som vid exempelvis alkoholkonsumtion eller tobakskonsumtion. Alkohol- och narkotikakonsumtion bland ungdomar medför ökade risker för såväl akuta skador, såsom ökad risk för olyckor eller utsatthet för våld, som mer långsiktiga i form av ökad risk för beroende. Vad gäller spel om pengar är dessa risker inte lika påtagliga men forskningen pekar på att riskabelt spelande i ungdomen samvarierar med ansträngda sociala relationer, försämrade skolresultat, avvikande beteende och kriminalitet, depressioner, självmord och ökad risk för problematiskt spelande i vuxen ålder (Messerlian & Derevensky 2005; Dowling, m.fl., 2017). Det har vidare visat sig att barn till föräldrar som spelar om pengar tenderar att börja spela tidigare, spelar mer senare i livet jämfört med jämnåriga samt har en ökad risk för att utveckla spelproblem (Griffiths & Wood 2000). En annan riskfaktor för spelande om pengar är alkohol- eller narkotikakonsumtion. Det skall dock påtalas att den kausala ordningen inte är helt given, det vill säga om det är problemspelet som kommer före drogkonsumtionen eller vice versa (Blinn-Pike m.fl. 2010). I sammanhanget kan också nämnas att spel om pengar är ett område som är under ständig förändring, nya spelformer tillkommer och definitioner av vad som är spel om pengar är också föremål för diskussioner, där de så kallade LOT-boxarna är ett exempel på det senare. I korthet är LOT-boxar eller loot-lådor ett samlingsnamn på ett lotteriliknande inslag i datorspel.

I januari 2019 förändrades den svenska spelmarknaden och blev en mer licensbaserad spelmarknad, till skillnad mot tidigare år då den svenska spelmarknaden varit ett monopol, åtminstone i teorin. Ett skäl till att riksdagen beslutat om en licensbaserad marknad var just att det svenska monopolet var utmanat av internationella bolag som till stor del tillhandahöll spel via onlinetjänster. I korthet innebär den nya spelregleringen att alla som är verksamma på den svenska spelmarknaden skall ha licens och att de aktörer som inte har licens skall stängas ute (SOU 2017:30). I sammanhanget är det relevant att lyfta fram att denna förändring föregicks av en förändring i lagstiftningen där socialtjänsten och hälso- och sjukvården från och med 2018 fick ett förtydligt ansvar. Socialtjänstens ansvar innebär att spel om pengar likställs med alkohol och narkotika och därmed ska kommunerna förebygga och motverka spelmissbruk samt bistå personer med insatser när det finns behov av det. Hälso- och sjukvården har sedan tidigare ett ansvar för att

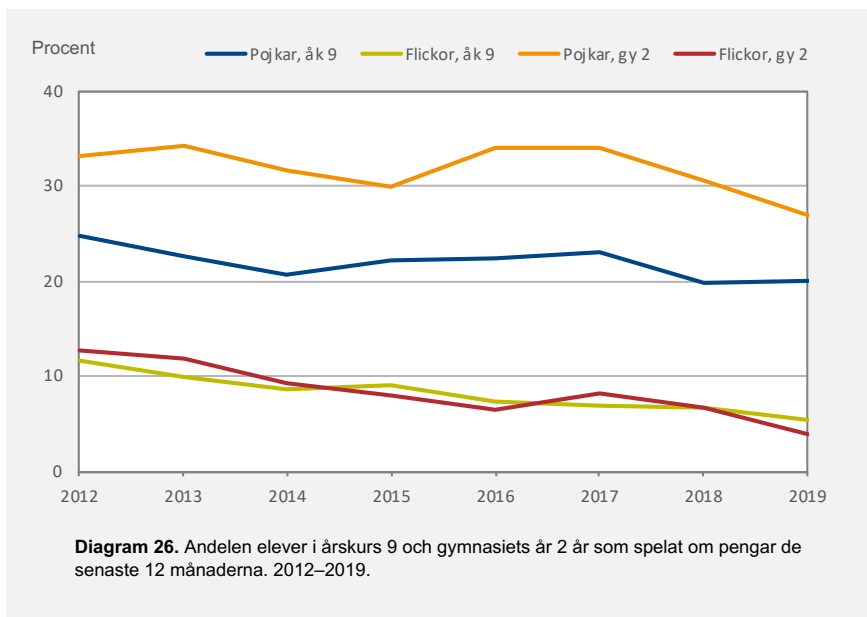
behandla spelberoende, men fick i och med lagändringarna tydligare ansvar för att beakta barns behov av stöd när en närstående vuxen har spelproblem (Socialstyrelsen, 2017).

Tidigare detta år (2019) publicerade CAN en fokusrapport vars syfte var att studera spel om pengar bland elever i årskurs 9 och gymnasieskolans årskurs 2 (Svensson & Zetterqvist 2019). I denna rapport genomfördes mer fördjupande analyser och läsaren hänvisas därför till denna rapport för mer utvecklade resonemang och analyser. I följande avsnitt redovisas vissa trender fram till och med år 2019.

Under år 2019 genomfördes en förändring av datainsamlingen, se rapporten ”*Visst är man anonym*” Thor & Gripe (2019). Denna innebar att skolorna fick välja om de ville låta eleverna besvara enkäten på papper eller via ett webbformulär. En stor andel av eleverna gavs möjlighet att svara på enkäten genom webbformulär. För frågorna om spel om pengar innebar detta en systematisk och statistisk signifikant underrapportering av att ha spelat om pengar de senaste 12 månaderna bland de elever som besvarat enkäten via webb. Skillnaden mellan flickorna i årskurs 9 var omkring 2 procentenheter och bland pojkarna omkring 3 procentenheter. I gymnasiet var skillnaden bland flickorna omkring 1 procentenhet och bland pojkarna mindre än 1 procentenhet. Av denna anledning rapporteras spelande de senaste 12 månaderna utifrån pappersenkäterna och inte utifrån svaren via webb. Det huvudsakliga skälet till detta val är för att undvika att dessa trender påverkas av ett känt metodfel. Däremot inkluderas webbsvaren i frågorna om typ av spel, Problem Gambling Severity Index (PGSI), samt om eleven spelat för 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna.

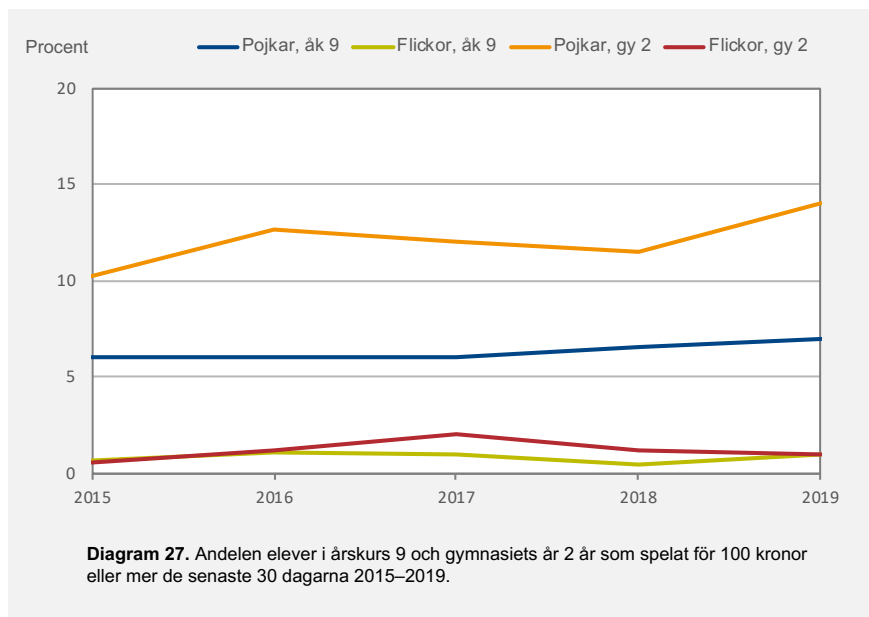
Trender i spelande bland ungdomar

Spelande om pengar de senaste 12 månaderna har minskat signifikant sedan år 2012 (diagram 26). Bland pojkarna i gymnasiet var andelen som spelade om pengar år 2012 33 %, år 2019 var andelen 27 %. Motsvarande förändring bland pojkarna i årskurs 9 var från 25 % till 20 %. Bland flickorna i gymnasiet har andelen minskat från 13 % till 4 % och i årskurs 9 från 12 % till 5 %. Det skall observeras att pojkarna i högre utsträckning spelar om pengar än flickorna och att det bland pojkarna i gymnasiet är mest vanligt förekommande att spela om pengar de senaste 12 månaderna. Vidare kan det noteras att det inte tycks finnas samma åldersgradient bland flickorna, då skillnaderna mellan flickor i årskurs 9 och i gymnasiet är marginella under perioden.

Spelat för 100 kronor eller mer senaste 30 dagarna

I diagram 27 visas andelen elever som uppgett att de spelat om 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna. Andelen pojkar i gymnasiet som spelat för 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna har ökat signifikant under perioden 2015-2019. År 2015 var andelen 10 % och år 2019 var andelen 14 %. Bland pojkarna i årskurs 9 är andelen som spelat för mer än 100 kronor de senaste 30 dagarna, i det närmaste oförändrad, omkring 6-7 % spelade för mer än 100 kronor under tidsperioden. Bland flickorna i gymnasiet och årskurs 9 är det omkring 1-2 % som spelat för mer än 100 kronor de senaste 30 dagarna, under hela tidsperioden.

Typ av spel och spelsätt 2019

Under år 2019 ställdes en ny fråga om vilka spel som eleverna spelade på och hur de spelade om pengar på dessa spel, online eller på annat sätt. På annat sätt är exempelvis genom att vara på plats på en travbana, med vänner eller genom ombud. I tabell C redovisas resultaten från denna fråga bland eleverna som spelat de senaste 12 månaderna.

I årskurs 9 är den vanligaste typen av spel att delta i lotterier på annat sätt, 40 % av elever som spelat om pengar de senaste 12 månaderna hade gjort det. Därefter följer poker på annat sätt (38 %) och E-sport online (35 %). Att spela om pengar på E-sport var det enda spelet där onlinespel var vanligare än att spela på annat sätt. En tolkning av tabellen är också att spela online är mindre vanligt än att spela på annat sätt i årskurs 9.

Bland eleverna i gymnasiet som spelat om pengar de senaste 12 månaderna var det vanligaste spelet poker på annat sätt, 47 % av eleverna hade deltagit i denna typ av spel. Efter poker på annat sätt följer sportspel online (37 %). Andelen som uppgav E-sport online uppgick till 29 %. Fler spel var vanligare att spela online än på annat sätt jämfört med eleverna i årskurs 9 (Casino, Sportspel och e-sport).

Tabell C. Andel (%) elever som uppger att de spelat på respektive spel, minst en gång de senaste 12 månaderna samt om de spelat online respektive på annat sätt. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.

	Årskurs 9 (%)	Gymnasiets år 2 (%)
Poker – online	16	22
Poker – på annat sätt	38	47
Spelautomater – online	12	11
Spelautomater – på annat sätt	24	11
Casino – online	19	25
Casino – på annat sätt	22	16
Lotterier – online	22	17
Lotterier – på annat sätt	40	31
Sportspel – online	24	37
Sportspel – på annat sätt	24	19
E-sport – online	35	29
E-sport – på annat sätt	24	12
Annat – online	27	14
Annat – på annat sätt	27	14

Riskabla spelvanor

I tidigare skolundersökningar har CAN använt sig av det så kallade Lie/Bet instrumentet för att skatta andelen som uppvisar tecken på problemspelande. I årets enkät har delar av Problem Gambling Severity Index (PGSI) använts. Förtjänsten med detta instrument, jämfört med Lie/Bet, är framförallt att det är tidsbegränsat till de senaste 12 månaderna. Frågorna som ingår i instrumentet är, om man de senaste 12 månaderna; spelat för mer pengar än man haft råd att förlora, behövt spela med större summor för att få samma känsla av spänning, återvänt en annan dag för att försöka vinna tillbaka pengarna man förlorat, och, lånat eller sålt något för att ha pengar att spela för. Svartalternativen på dessa frågor var: aldrig, ibland, ofta eller nästan alltid. Har eleven uppgett minst ibland på någon av frågorna bedöms hen uppvisa tecken på problemspelande.

Bland de elever som spelat om pengar de senaste 12 månaderna är andelen som uppvisar tecken på problemspelande som högst bland pojkarna i årskurs 9 och denna andel är även högre än bland pojkarna i gymnasiet. Detta trots att andelen pojkar i gymnasiet som spelat om pengar är högre än bland pojkarna i årskurs 9 (se diagram 26). Detta är dock inte oväntat då liknande resultat har framträtt tidigare då CAN använde Lie/Bet-skalan.

Sedan år 2012 låg andelarna som uppvisade spelproblem på ungefärligen samma nivåer (omkring 25 %) men sedan år 2015 har andelen pojkar i årskurs 9 som uppvisar tecken på spelproblem varit större än bland pojkar i gymnasieskolans årskurs 2 (se Svensson & Zetterqvist, 2019). Bland flickorna är andelen med tecken på problemspelande något högre i gymnasiet än i årskurs 9.

Sammantaget visare utvecklingen på spel om pengar de senaste 12 månaderna på en nedåtgående trend bland både eleverna i årskurs 9 och gymnasiet, under perioden 2012–2019. Utvecklingen av andelen som spelat om 100 kronor eller mer de senaste 30 dagarna är oförändrad då det gäller flickorna i både årskurs 9 och gymnasiet och bland pojkarna i årskurs 9. Däremot har den ökat bland pojkarna i gymnasiet.

Tabell D. Andel (%) elever som uppvisar tecken på spelproblem enligt PGSI, bland de som spelat om pengar de senaste 12 månaderna och bland samtliga elever. Årskurs 9 och i gymnasiets år 2. 2019.

Årskurs 9	Pojkar	Flickor
Bland elever som spelat om pengar (12 mån)	37,5	19,5
Bland samtliga elever i undersökningen	10,4	0,7
Gymnasiets år 2		
Bland elever som spelat om pengar (12 mån)	30,5	22,7
Bland samtliga elever i undersökningen	7,7	2,8

Undersökningen

I det här kapitlet beskrivs hur undersökningen har genomförts, vidare ges en beskrivning av bortfallet samt möjliga faktorer som kan ha haft betydelse för svarsfrekvensen. Även större förändringar av formuläret och undersökningens genomförande beskrivs. För den som vill läsa mer om skolundersökningarnas genomförande hänvisas till rapporterna *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013) samt *”Visst är man anonym?”* (Thor & Gripe, 2019).

Metodutveckling

CAN:s skolundersökning har traditionellt besvarats genom att eleverna fyller i varsin pappersenkät. I takt med att digitala verktyg som datorer och läsplattor blivit alltmer vanligt i skolorna har också behovet av att kunna använda sådana verktyg för att kunna effektivisera datainsamlingen vuxit fram. I år introducerades möjligheten för skolorna att välja om de ville låta eleverna besvara enkäten i pappersform eller via ett formulär på webben.

Webbversionen av formuläret utformades för att vara så lik pappersversionen som möjligt. Vissa justeringar behövde dock göras för att anpassa enkäten till det digitala formatet. Exempelvis kunde inte lika många frågor som i pappersenkäten visas på en sida. Det beslutades också att låta frågan om en någon gång druckit alkohol vara en s.k. filterfråga i webbversionen, så att de som svarade nej slapp fylla i de efterföljande frågorna om alkoholvänor. Majoriteten av skolorna i båda årskurserna valde att besvara enkäten på webben. Fördelningen presenteras i tabell E nedan.

Tabell E. Antal klasser i urvalet i riksundersökningen 2019, samt uppdelat på enkättyp och årskurs.

	Samtliga ^{a)}		Papper		Webb	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Årskurs 9	347	100 %	125	37 %	215	63 %
Gymnasiet år 2	339	100 %	136	40 %	200	60 %

a) Av de 347 skolorna i årskurs 9 resp. de 339 skolorna i gymnasiet så var det sju resp. 3 stycken som avstod medverkan redan innan val av svarsmetod.

För att säkerhetsställa att den nya enkätmetoden höll samma kvalitet som den ordinarie pappersenkäten har en analys av skillnader mellan metoderna gjorts. I analysen har bortfallet, prevalenser samt infrastruktur undersökts för de två metoderna. Resultatet av utvärderingen presenteras mer utförligt i rapporten *"Visst är man anonym?"* (Thor & Gripe, 2019). Utvärderingen visade inte på några genomgående skillnader i prevalenser, varken i årskurs 9 eller i gymnasiet år 2. De skillnader som fanns var små och i de allra flesta fall inte signifikanta. Undantaget var frågorna om spel om pengar i årskurs 9, där prevalensen var signifikant lägre bland dem som besvarat enkäten digitalt. Skillnaden antas bero på att eleverna som besvarat pappersundersökningen kunde se på samma sida, längre ned, vilken typ av spel som åsyftas, eleverna som besvarat webbundersökningen fick däremot bara begreppet "spel om pengar" presenterat för sig.

Både klass- och elevbortfall låg på ungefär samma nivå i pappers- respektive webbenkäten. Däremot var det interna bortfallet lägre i den webbaserade undersökningen. I arbetet med att ta fram årets resultat till Skolelevers drogvänor framkom att frågorna om riskuppfattning (se bilaga 1 fråga 48a-g samt tabellerna 110-123) tycks ha påverkats av att en majoritet av eleverna besvarade enkäten digitalt. Det var en signifikant högre andel bland dem som besvarat enkäten digitalt som uppgav "Ingen risk" gällande de efterfrågade substanserna. Detta antas bero på att det interna bortfallet blev lägre och i just de här frågorna tycks det ha lett till en ökning i andelen som uppgett alternativet "Ingen risk". I övrigt ser det inte ut som att förändringarna i det interna bortfallet haft någon större påverkan på prevalenserna. Detta eftersom det interna bortfallet ingår i prevalensberäkningarna och de som valt att inte besvara enskilda frågor troligtvis gjort så för att de inte använt substansen eller varit med om det som efterfrågas.

Sammantaget har introduceringen av en alternativ webbaserad svarsmetod varit lyckad och skolorna kommer även fortsättningsvis att ges möjligheten att välja. Utöver ökad valmöjlighet och mindre miljöpåverkan framkom också att hanteringen av den digitala enkäten var enklare för CAN men troligen också för skolorna eftersom de inte behövde ansvara för att skicka tillbaka något material till CAN.

Genomförande

Sedan 2017 görs ett slumpmässigt ett urval om 350 skolor i vardera årskurs. Antalet skolor utökades för att möjliggöra länsredovisningar och sedan dess är urvalet stratifierat utifrån Sveriges län. Förfarandet med stratifieringen görs för att möjliggöra en översampling av län med få invånare, i syfte att erhålla tillräckligt stora elevunderlag för att kunna redovisa resultat även från mindre län. Varje år är det ett fåtal skolor som kommer med i urvalsramen som inte skulle ha varit med, exempelvis för att skolan lagts ned.

Av den anledningen korrigeras urvalsramen i efterhand och antalet skolor blir något färre. I år utgick tre skolor i årskurs 9 och elva i gymnasiets år 2. I tabell F är dessa skolor emellertid inkluderade, antalet skolor i det slutgiltiga urvalet är alltså något färre i vissa län.

Liksom tidigare år genomfördes 2019 års datainsamling mellan elevernas sport- och påsklov. För årets undersökning innebar detta att enkäten företrädesvis skulle besvaras under veckorna 12–14. De gymnasieklasser som meddelat att de var på praktik eller liknande under dessa veckor fick fram till 30 april på sig att besvara enkäten. Innan formulären skickades ut informerades rektorerna på de utvalda skolorna om undersökningens syfte och genomförande.

Tabell F. Antal skolor i vardera årskurs i respektive län. 2019.

Stockholms län.....	50	Kalmar län.....	10
Västra Götalands län.....	50	Blekinge län.....	10
Skåne län.....	50	Södermanlands län.....	10
Västernorrlands län.....	16	Värmlands län.....	10
Västerbottens län.....	16	Örebro län.....	10
Norrbottnens län.....	16	Västmanlands län.....	10
Jönköpings län.....	15	Dalarnas län.....	10
Hallands län.....	12	Gävleborgs län.....	10
Uppsala län.....	11	Jämtlands län.....	10
Östergötlands län.....	11	Gotlands län.....	3
Kronobergs län.....	10		

Enligt CAN:s instruktioner ska formulären besvaras i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden. För att skydda elevernas anonymitet informeras de om att deras svar endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas. Eleverna som besvarar enkäten i pappersform ska själva stoppa formuläret i ett kuvert som de sedan klistrar igen. Elever som besvarar via webben får dra en lapp med ett engångslösenord för att logga in på enkäten. Lösenordet är kopplat till en klass men inte till en enskild individ. Eleverna får även information om att medverkan inte är obligatorisk. De kan avstå medverkan genom att lägga pappersenkäten oifylld i svarskuvertet vilket framgår även av introduktionstexten på formulärets förstasida, alternativt skicka in webbformuläret tomt.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika anledningar inte gjorde det. I skolundersökningar finns i regel två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av eleverna i de klasser som inte deltog i under-

sökningen (här även kallat klassbortfall) och den andra av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen.

Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan 1990-talet. Detta beror förmodligen på att skolor belastas med allt fler undersökningar. I ett försök att reducera bortfallet läggs numera extra tid på att kontakta och påminna de skolor som inte inkommit med svar mot slutet av insamlingsperioden. I den sammanfattande tabell G redovisas 2019 års klassbortfall, liksom elevbortfallet¹ samt bastalen (dvs. antalet elever som ligger till grund för redovisningarna). På CAN:s hemsida (www.can.se) finns redovisning av bortfallet över tid tillgängligt i tabellbilagan tillhörande denna rapport.

I årskurs 9 var klassbortfallet 19 %, vilket var något lägre än det föregående året. I gymnasiet låg det på 20 %, vilket var högre jämfört med förra året men i linje med det bortfall på klassnivå som förekommit sedan gymnasiet inkluderades i skolundersökningen. Elevbortfallet uppgick 2019 till 17 % i årskurs 9 och 18 % i gymnasiets år 2. Dessa nivåer ligger i linje med tidigare år. Antalet formulär som låg till grund för analyserna 2019 uppgick till 5 214 i årskurs 9 och 4 662 i gymnasiets år 2.

Årets bortfall på klassnivå beskrivs även mer ingående i tabell G. En del av de klasser som ingår i klassbortfallet är så kallat tekniskt bortfall, dessa klasser har genomfört undersökningen men inte följt CAN:s anvisningar, exempelvis genom att de inte använt individuella svarskuvert eller att de besvarat enkäten efter att svarsperioden gått ut. I år gällde det fyra klasser i årskurs 9 och tre i gymnasiet.

Tabell G. Antal elever, elevbortfallet i de medverkande klasserna samt klassbortfallet i procent. 2019.

	Antal elever ^{a)}			Elevbortfall ^{b)}	Klassbortfall ^{c)}
	Pojkar	Flickor	Alla		
Årskurs 9S	2 533	2 559	5 214	17 %	19 %
Gymnasiet år 2	2 263	2 351	4 662	18 %	20 %

a) Antal elever som ligger till grund för redovisningarna.

b) Frånvarande elever i medverkande klasser, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enskilda formulär som inkommit utan svarskuvert).

c) Klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall (t.ex. hel klass utan individuella svarskuvert eller för sent inkommen).

¹ Frånvarande elever i medverkande klasser, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enskilda formulär som inkommit utan svarskuvert).

Tabell H. Antal klasser i urvalet, antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Klassbortfall i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal klasser i urvalet	347	339
Antal klasser som ej deltagit	63	64
Tekniskt bortfall, antal	4	3
Klassbortfall	19 %	20 %

Klassbortfallet i gymnasiet har sannolikt större betydelse för resultaten än i årskurs 9 eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper. Om de klasser som inte svarade på enkäten utmärker sig på något särskilt sätt kan detta ha betydelse för resultatens representativitet. Därför har gymnasieklasserna på senare år fått en utökad svarsperiod. I 2014 års rapport om Skolelevers drogvanor gjordes en ingående analys av bortfallet på klassnivå och resultatet visade att det i gymnasiets år 2 var färre skolor med enskild huvudman som deltog och att det i årskurs 9 var högre bortfall i skolor med färre elever i årskursen. Analysen visade också att undersökningens täckning gav representativa resultat trots att inte alla klasser deltog (Englund (red.) 2014).

Elevbortfallet på 17 respektive 18 % i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 redovisas i detalj i tabell I. Elevbortfallet inkluderar frånvarande elever, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall dvs. enskilda formulär som inkommit utan individuellt svarskuvert (vilket kan ha påverkat elevens känsla av anonymitet och därav svarens tillförlitlighet). Undersökningen är frivillig och det var 7 elever i årskurs 9 och 14 i gymnasiet som valde att inte delta i undersökningen. I tabellen redovisas även antalet enkäter som sorterats bort genom den filtrering som beskrivs i efterföljande avsnitt, dessa ingår inte i elevbortfallet.

Tabell I. Antal elever i urvalet, elever i deltagande klasser och elever som ligger till grund för redovisningen samt individbortfallet. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Antal elever i urvalet	8 491		7 547	
Antal elever i deltagande klasser ^{a)}	6 371		5 755	
Antal elever som ligger till grund för redovisningen	5 214		4 662	
Frånvarande elever (rapporterat av lärarna) ^{b)}	1 059	17 %	1 009	18 %
Avstått från att delta	7	0 %	14	0 %
Enstaka enkäter utan individuellt svarskuvert	0	0 %	0	0 %
Bortsorterade enkäter	91	1 %	70	1 %

a) Antal elever i deltagande klasser har beräknats genom antal inkomna enkäter samt lärarnas rapportering av frånvarande elever. En del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har antalet elever räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

b) Gäller som ovan; en del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har antalet elever räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

Tabell J. Frånvarande elever, rapporterat av lärarna. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2019.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Sjuk	8 %	9 %
Annan giltig frånvaro	5 %	5 %
Ogiltig frånvaro	4 %	4 %

Av tabell J framgår att den mest förekommande anledningen till frånvaro är sjukdom och i årets undersökning i årskurs 9 utgjordes detta av 8 % och 9 % i gymnasiets år 2. I både årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var giltig frånvaro det vanligaste och ogiltig frånvaro minst vanligast.

I anslutning till 1993 års nationella undersökning gjordes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. I samband med studien gjordes även en uppföljning av elevbortfallet genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan.

Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en större konsumtion av alkohol, narkotika och tobak jämfört med eleverna som besvarade enkäten vid ordinarie undersökningstillfälle. De ursprungliga resultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter när dessa kompletterades med resultaten från bortfallsundersökningen (Andersson & Hibell 1993).

Hantering och tvättning av data

De inkomna pappersenkäterna läses in med hjälp av en scanner som sedan tillsammans med webbsvaren genererar en datafil. Därefter exkluderas de formulär som bedöms vara otillräckligt eller uppenbart oseriöst ifyllda. Bedömningen görs utifrån följande fasta kriterier uttryckt i fyra förprogrammerade filter:

Filter 1: Ej svarat på fem eller fler av nio centrala frågor (fråga 5, fr 11, fr 15, fr 28, fr 34, fr 35, fr 36, fr 39, fr 43).

Filter 2: Svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat (fr 44) förutom alternativen ”Vet ej” och ”Annan typ”.

Filter 3: Svarat ”två gånger eller mer” på 16 eller fler av 18 frågor i frågebatteriet över problem i samband med att man druckit alkohol (fr 33).

Filter 4: Uppgett konsumtion om mer än 100 liter ren alkohol/år. Måttet skapas av de olika dryckernas kvantitet och frekvens (fr 18–27).

Efter filtreringen av datamaterialet sänks dessutom de elever vars alkoholkonsumtion uppgick till mellan 51–100 liter ren alkohol/år ned till 50 liter.

I årets undersökning exkluderas 1 % av formulären i årskurs 9 och i gymnasiet år 2, enligt dessa kriterier (tabell I). Andelen exkluderade formulär har legat runt denna nivå de senaste åren. I årets undersökning gjordes viss anpassning av dataförberedelserna som påverkade en del av de filter som används vid bortsortering av oseriösa enkäter. Det var endast en handfull formulär per årskurs, det vill säga någon promille av formulären, som berördes av detta och det något anpassade förfarandet har ingen betydelse för resultaten.

Viktning

Datamaterialet har i årets undersökning viktats baserat på länstillhörighet (se tabell F). Från och med 1989 års undersökning görs vikten separat för pojkar respektive flickor. Det bör påpekas att även om viktning är nödvändig eftersom urvalet är icke-proportionellt och dessutom kompenserar för eventuellt snedvridet bortfall, så påverkar viktning förfarandet i mycket liten utsträckning de redovisade resultaten.

Svarens tillförlitlighet

Vid flera studier av den vuxna befolkningen har man funnit en ovilja att redovisa känsliga förhållanden samt en tendens att medvetet eller omedvetet underskatta sin konsumtion, av bland annat alkohol. Det kan naturligtvis inte uteslutas att somliga elever i denna studie har rapporterat en för låg konsumtion (underrapportering). Det kan heller inte uteslutas att motsatsen förekommer, dvs. att elever uppger en högre konsumtion jämfört med den verkliga. En alltför högt redovisad konsumtion kan vara ett utslag av leklust eller att eleverna upplever sin konsumtion som större än vad den faktiskt varit under en längre tidsperiod. Dessa respondenter befinner sig i en ålder då exempelvis erfarenheter av alkohol kan börja etableras och kan tänkas rapportera en aktuell situation som var annorlunda för 12 månader sedan.

För att minska risken att eleverna inte svarar sanningsenligt genomförs undersökningen anonymt. Vid genomförandet av undersökningen ska en lärare vara närvarande för att motverka störande moment och se till att undersökningen genomförs enligt instruktionerna från CAN. Detta ger dock ingen fullständig garanti för att somliga inte angett en över- eller underkonsumtion av alkohol, narkotika eller andra droger. Denna problematik kan delvis hanteras med hjälp av de fyra filter som beskrivits ovan, åtminstone i de fall uppenbar överrapportering förekommit.

Förändringar av formuläret

Under åren som gått har enkätformulären och frågorna genomgått olika revideringar. De större förändringar som genomförts omnämns i de olika kapitlen utifrån vilken betydelse de haft för det som ska beskrivas och analyseras. Mindre ändringar omnämns dock inte alltid, såsom smärre språkliga justeringar i frågor eller svarsalternativ. I analyserna som redovisas i de kapitel som ingår i denna rapport, har dock ambitionen varit att alltid beakta de förändringar, som bedöms som relevanta för just den aktuella analysen, även om inte alla förändringar omnämns i texten. För mer detaljerad beskrivning av de allra flesta frågeändringar som gjorts i enkäten över tid hänvisas till tidigare rapporter, till exempel Henriksson & Leifman (2011) samt den tillhörande tabellbilagan till denna rapport.

För att kunna möta önskemål om fler bakgrundsvariabler gjordes en omfattande omarbetning av formuläret i samband med 2006 års undersökning. För att inte bryta tidsserier gjordes en så kallad ”split-half” och två formulär användes – den nya reviderade och den gamla enkäten. Varannan elev i varje klass fick besvara det gamla formuläret och varannan det nya. Det visade sig att den nya enkäten, framförallt utformningen av alkoholvanefrågorna, inte fungerade. Detta ledde till att 2007 års enkät inte blev en fortsättning på den

nya reviderade enkäten 2006 utan en blandning av 2006 års gamla och nya enkät. Detta innebar också att den nya enkäten 2006 inte kunde användas som länk mellan den gamla och den nya enkäten. Med anledning av detta har vi för år 2006 valt att endast redovisa resultaten baserat på den gamla enkäten vilket i praktiken innebär att brytpunkten mellan den gamla och den nya är 2007 års enkät.

Inför 2012 års undersökning genomfördes återigen en stor omarbetning av formuläret. Syftet var denna gång att förkorta och förenkla formuläret samt att anpassa formuläret till att innefatta de kärnindikatorer som fastställts i regeringens ANDT-strategi (Socialdepartementet 2013). Även denna gång gjordes en ”split-half” för att kunna följa effekten av det nya formuläret. Den här gången föll formulärbytet väl ut och i de flesta fall uppmättes små eller inga skillnader mellan det nya och gamla formuläret.

I de fall signifikanta skillnader kunde uppmätas fanns också oftast rimliga förklaringar. För en närmare beskrivning av 2012 års formulärrevidering se Reviderad enkät. En analys av resultatskillnaderna (Raninen & Nyström 2013). I föreliggande rapport redovisas resultaten från den nya enkäten fullt ut. I de fall inga signifikanta skillnader uppmätts mellan det nya och gamla formuläret 2012 redovisas inte svaren från det gamla formuläret i diagrammen. I tabellbilagan redovisas dock alltid resultaten från båda formulärens (2012A och 2012B). I de fall signifikanta skillnader uppmätts mellan det nya och gamla formuläret markeras detta i tabellen.

Sammanfattningsvis bör de representativitets- och tillförlitlighetsproblem som behandlats alltid beaktas såväl vid jämförelser av grupper av individer som vid jämförelser över tid. Det förefaller emellertid troligt att bortfallets och andra faktorer inverkan på möjligheterna att göra jämförelser över tid är begränsad. Betydelsen av enstaka värden från enskilda år ska dock inte överdrivas.

Årets datainsamling har genomförts utan några kända avvikelser, andelen bortsorterade formulär, det individuella bortfallet och klassbortfallet låg på ungefär samma nivåer som tidigare år. Sammantaget pekar detta på en väl genomförd datainsamling som resulterat i data av god kvalitet.

Referenser

Agardh E m.fl. (2014). *Hur stor del av Sveriges sjukdomsörda orsakas av alkohol, narkotika och tobaksrökning? – Kartläggning utifrån "DALY-metoden" 1990–2010*. Institutionen för folkhälsovetenskap. Stockholm: Karolinska Institutet.

Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvanor 1993*. Rapport 36. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Blinn-Pike L, Worthy S.L, & Jonkman JN (2010). *Adolescent gambling: A review of an emerging field of research*. Journal of Adolescent Health 47: 223-36.

CAN (2019). *Drogutvecklingen i Sverige 2019*. Rapport 180. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Dowling NA, Merkouris SS, Greenwood CJ, Oldenhof E, Toumbourou JW & Youssef GJ (2017) *Early risk and protective factors for problem gambling: A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies*. Clinical psychology review, 2017. 51: p. 109-124.

Englund A (red.) (2014). *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Englund A (red.) (2016). *Skolelevers drogvanor 2016*. Rapport 161. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

ESPAD Group (2016). *ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and other drugs*. Luxembourg: Publications office of the European Union.

Griffiths M & Wood RT (2000). *Risk factors in adolescence: The case of gambling, videogame playing, and the Internet*. Journal of gambling studies 16: 199-225.

Gripe I (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning*. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi. Rapport 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Gripe I & Nyström S (2013). Pilotstudie av den nya enkäten. I: *Skolelevers drogvanor 2012*. Rapport 133. Leifman H (red). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Gripe I, Danielsson AK & Ramstedt M (2018). *Are changes in drinking related to changes in cannabis use among Swedish adolescents? A time series analysis for the period 1989–2016*. *Addiction*.

Guttormsson U (2014). Läkemedel. I: *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Englund A (red.). Stockholm. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Guttormsson U & Zetterqvist M (2019). *Det går uppåt i åldrarna – Substansdebut bland skolungdomar 1999–2019*. Fokusrapport 5. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Hajek P, Etter J-F, Benowitz N, Eissenberg T & McRobbie H (2014). *Electronic cigarettes: review of use, content, safety, effects on smokers and potential for harm and benefit*. *Addiction*, add.12659.

Henriksson C & Leifman H (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapport 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Henriksson C (2017). *Nätdroger*. I: *Skolelevers drogvanor 2017*. Rapport 170. Thor S (red.). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Hox J (2002). *Multilevel analysis: techniques and applications*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.

Johansson K & Finn Wallhed S (2012). Läkemedelsberoende – uppkomst och behandling. I: Fahlke C (red). *Handbok i missbrukspsykologi – teori och tillämpning*. Malmö: Liber. Sid. 98–113.

Johnston L D m.fl. (2019). *Monitoring the Future national survey results on drug use 1975–2018: Overview, key findings on adolescent drug use*. Ann Arbor: Institute for social Research, University of Michigan.

Kinnunen J m.fl. (2019). *Nuorten terveystapatutkimus 2019. Nuorten tupakkatuotteiden ja päihteiden käyttö sekä rahapelaaminen*. 2019:56. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.

Leifman H & Henriksson C (2013). *Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de? Empiriska analyser av skolelevers drogvanor med fokus på nätdroger*. Rapport 137. Stockholm: Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning.

Leifman H (2014). Alkohol. I: *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Englund A (red). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Leifman H (2016). *Drugrelated deaths in Sweden – Estimations of trends, effects of changes in recording practices and studies of drug patterns*. Rapport 158. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Messerlian C, Derevensky J & Gupta R (2005). Youth gambling problems: A public health perspective & Health promotion international 20: 69-79.

Pape H, Rossow, I, & Scott Brunborg, G (2018). *Adolescents drink less: How, who and why? A review of the recent research literature*. Drug Alcohol Rev 2018;37:S98–S114.

Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultat-skillnaderna*. Rapport 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

SFS 1991:1969. *Lag om förbud mot vissa dopningsmedel*. Svensk författningssamling. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2017:425. *Lag om elektroniska cigaretter och påfyllningsbehållare*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Nr 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialstyrelsen (2016). *Narkotikarelaterade dödsfall – En analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken*. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer>

Socialstyrelsen (2017), Meddelandeblad 4/2017. Socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens ansvar vid spelmissbruk.

SOU 2008:120 (2008) *Bättre kontroll av missbruksmedel. En effektivare narkotika- och dopningslagstiftning m.m.* Betänkande av Narkotika-utredningen.

SOU 2017:30. *En omreglerad spelmarknad*. ISBN 978-91-38-24592-7.

Sundin E, Landberg J & Ramstedt M (2018). *Negativa konsekvenser av alkohol, narkotika och tobak – en studie med fokus på beroende och problem från andras konsumtion i Sverige 2017*. Rapport nr 174. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- Svensson J & Zetterqvist M (2019). *Spel om pengar bland unga*. Fokusrapport 3. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Sveriges Riksdag (2016). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*. Regeringens skrivelse 2015/16:86.
- Thor S & Gripe I (2019). *”Visst är man anonym”*. Rapport 188. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Tolstrup J, m.fl. (2019). *Unges alkoholkultur — Et bidrag til debatten*. København: Vidensråd for Forebyggelse, 2019:1-124.
- Trolldal B & Leifman H (2017). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2016*. Rapport 167. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Trolldal B & Leifman H (2018). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2017*. Rapport 175. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Vashishtha R, Livingston M, Pennay A, Dietze P, MacLean S, Holmes J, Herring R, Caluzzi G & Lubman I. D, (2019): *Why is adolescent drinking declining? A systematic review and narrative synthesis*. *Addiction Research & Theory*, DOI: 10.1080/16066359.2019.1663831.
- Vardavas C, Filippidis F & Agaku I (2013). *Determinants and prevalence of e-cigarette use throughout the European Union: a secondary analysis of 26 566 youth and adults from 27 Countries*. *Tobacco Control* 2013-05-13.
- WHO (2014). *Global status report on noncommunicable diseases 2014*. World Health Organization.

Elektroniska källor:

1177 Vårdguiden (2019). www.1177.se. Läkemedel och alkohol. Nedladdat 2019-11-08. Senast uppdaterat 2018-05-14. vwww.1177.se/behandling--hjalpmedel/behandling-med-lakemedel/rad-om-lakemedel/lakemedel-och-alkohol/

Folkhälsomyndigheten (2019a). Om indikatorlabbet. www.folkhalsomyndigheten.se/andtuppfoljning/om-indikatorlabbet/. Nedladdat 2019-11-19.

Folkhälsomyndigheten (2019b). Indikatorlabbet - Efterlevnad av åldersgränser vid provköp på Systembolaget. www.andtuppfoljning.se/indikatorlabbet. Nedladdat 2019-10-26.

Läkemedelsverket (2019). Narkotiska läkemedel. Nedladdat 2019-11-08. Senast granskad 2015-07-03. <https://lakemedelsverket.se/malgrupp/Halso---sjukvard/Forskrivning/Narkotikaklassade-lakemedel/>.

THL (2019). Enkäten Hälsa i skolan 2006-2019. Institutet för hälsa och välfärd (THL). Databas, www.thl.fi, Nedladdat 2019-10-13.